

DET TEOLOGISKE FAKULTET  
KØBENHAVNS UNIVERSITET



# TEOL

## INFORMATION



Nr. 56 september 2017

## Indholdsfortegnelse

|                                                                                                                            |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Siden sidst<br>af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen                                                        | 3  |
| I anledning af professor, dr. theol. Arne Grøns fratrædelse<br>af lektor, dr.theol. Carsten Pallesen                       | 7  |
| Konstruktion af sociale identiteter i Markusevangeliet<br>af professor, Dr. Heike Omerzu                                   | 11 |
| En strid om ord<br>af lektor, dr. theol. Carsten Selch Jensen                                                              | 15 |
| Reformationen og gudstjenesten<br>af professor, dr. theol. Bent Flemming Nielsen                                           | 19 |
| Lutheranere versus calvinister – en engelsk konfrontation<br>af professor, dr.theol. Lauge Olaf Nielsen                    | 23 |
| SOLITUDES: Et forskningsprojekt afsluttes<br>af professor, dr.theol., ph.d. Mette Birkedal Bruun                           | 27 |
| Cronhammars tørrestativ gør sgudda ikke en kat fortræd<br>af forfatter, cand. theol. Søren E. Jensen                       | 31 |
| Det helliges dekonstruktion<br>af ph.d.-studerende, cand.theol. Tina Folke Drigsdahl                                       | 35 |
| Sorg og erindring ud fra en metonymisk genlæsning af C. Malabou<br>af ph.d.-studerende, cand.theol. Laila Bomose Henriksen | 39 |
| Et sprog om sproget: Visioner for græskundervisningen<br>af studieadjunkt, cand.mag. Mette Christiansen                    | 43 |
| Kalender<br>ved Pia Christensen                                                                                            | 47 |

TEOL-information udgives af Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og udkommer to gange årligt, i februar og september. TEOL-information distribueres gratis til udvalgte offentlige og kirkelige institutioner samt til indenlandske universiteter, gymnasier, hovedbiblioteker og pressen. Bladet kan rekvireres ved henvendelse til Kim Petersen på tlf. 35 32 36 67 eller på e-mail: [kpe@teol.ku.dk](mailto:kpe@teol.ku.dk)

Meninger, der tilkendes i TEOL-information, gengiver de enkelte forfatters synspunkter og er ikke nødvendigvis udtryk for redaktionens holdning.

*Ansvarshavende redaktør:* Dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen.

*Redaktion:* Professor mso, ph.d. Christine Svinth-Væge Pöder

*Layout og sats:* Specialtrykkeriet Viborg

*Tryk:* Specialtrykkeriet Viborg. *Oplag:* 3.400

Artikler, der offentliggøres i TEOL-information, kan citeres med angivelse af kilde.

*Forsidebillede:* Ingvar Cronhammars skulptur *Gabriel* i Det Teologiske Fakultets gårdhave, Søndre Campus.

**Det Teologiske Fakultet,  
Karen Blixens Plads 16,  
2300 København S  
Tlf.: 35 32 36 08  
[www.teol.ku.dk](http://www.teol.ku.dk)**

## Siden sidst

*Af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen*



Da det første semester i de nye lokaler på Københavns Universitets Søndre Campus var til ende sidst i juni, kunne vi på Det Teologiske Fakultet se tilbage på et be-

givenhedsrigt og godt forår.

To af fakultetets ansatte har siden sidst opnået doktorgraden i teologi. Lektor Carsten Selch Jensen forsvarede i maj afhandlingen *Med ord og ikke med slag. Teologi og historieskrivning i Henrik af Letlands krønike (ca. 1227)*, og professor Mette Birkedal Bruun forsvarede en måned senere sin *The Unfamiliar Familiar. Armand-Jean de Rancé (1626-1700) between Withdrawal and Engagement*. Carsten Selch Jensen præsenterer i en artikel i dette nummer af TEOL-information sin afhandling og ser tilbage på forsvaret.

To yngre forskere har afsluttet ph.d.-uddannelsen, nemlig cand.theol. Lars Nørsgaard, hvis afhandling har titlen *Engaged Withdrawal. Sources of Soul-Formation. Paul Godet des Marais' Spiritual Direction of Madam de Maintenon*, og cand. mag. Cathrine Bjørnholt Michaelsen, der

gav sin afhandling titlen *Remains of a Self. Solitudes and Responsibilities*.

Også i yngste geled forfølges akademiske ambitioner med succes. To nyuddannede cand.theol.'er vil ved universitetets årsfest den 17. november 2017 modtage medalje fra Københavns Universitet for deres besvarelse af prisopgaver: Sigurd Victor Stubbergaard belønnes med guldmedalje (*Den jødiske Paulus. Paulusforskningen efter Det Nye Perspektiv*) og Mathias Harding med sølvmedalje („Kirke“ i *Martin Luthers forfatterskab 1517-1525*).

Det Teologiske Fakultet ønsker dem alle seks hjerteligt tillykke.

Ved årsfesten vil Københavns Universitet også hædre to højt meritede teologiske forskere for deres indsats. Den ene er professor Johannes Schilling, Det Teologiske Fakultet, Christians-Albechts-Universität zu Kiel, den anden professor Risto Saarinen, Det Teologiske Fakultet, Helsingfors Universitet. De vil blive promoveret og proklameret som teologiske æresdoktorer. Fakultetet glæder sig over dette og ser frem til fortsat nær kontakt med dem begge.

I forårets løb har vi kunnet besætte en række videnskabelige stillinger. Også det

er en stor glæde. Dr. Heike Omerzu er udnævnt til professor i Ny Testamente. Hun opridsrer i artiklen „Konstruktion af sociale identiteter i Markusevangeliet“, der tager afsæt i hendes tiltrædelsesforelæsning, nogle af perspektiverne i sin eksegetiske forskning. Ind i den nytestamentlige faggruppe er desuden kommet cand.mag. Mette Christiansen, der som studieadjunkt varetager den prædika-tiske undervisning i græsk. Endnu en nytestamentlig forsker er trådt til. Ph.d. Ulla Tervahauta-Helin er netop ansat som adjunkt i faget. Præsentationen af hende må læserne have til gode til et senere nummer. Mette Birkedal Bruun er efter kaldelse udnævnt til professor i kirkehistorie. Hun præsenterer sin forskning for kolleger og studerende ved en offentlig tiltrædelsesforelæsning den 10. november 2017. Ph.d. René Rosfort er ligeledes efter en kaldelsesproces ansat i en tidsbegrænset stilling som lektor i Etik og Religionsfilosofi med, på forskningssiden, særlig vægt på Søren Kierkegaard. Velkommen til dem alle – og god arbejdslyst.

Fakultetet har i forårets løb taget afsked med professor Arne Grøn, der er fratrådt sin stilling pga. sygdom. Fakultetet skylder Arne Grøn stor tak for den mangeårige indsats som forsker, underviser og vejleder i Etik og Religionsfilosofi, derunder i Kierkegaard-forskningen. Arne Grøns bidrag til fagområdets udvikling har været talrige og betydningsfulde. Lektor Carsten Pallesen redegør i sin artikel for Arne Grøns værk og perspektiverer hans tænkning og forfatterskab.

At uddannelsespolitikken er et varmt emne i den offentlige debat, må man

glæde sig over, også selv om de politiske initiativer på området ikke alle har lykkelige følger for de videregående uddannelser. Jeg har i tidligere numre af TEOL-information beskrevet konsekvenserne for fakultetets uddannelser af studiefremdriftskrav og uddannelsesdimensionering. I vinteren 2016-2017 indgik regeringen ad to omgange en politisk aftale om begrænsning af dobbeltuddannelse. Har man afsluttet en uddannelse, skal der gå mindst seks år, før man kan indskrives på en ny uddannelse på samme eller lavere niveau. Denne indskrænkning kan vise sig uhensigtsmæssig for teologi, bl.a. fordi studiet typisk tiltrækker en del studerende, som allerede har en uddannelse bag sig. Her bør kunne findes vej til lempelser. Der er med aftalen således kun blevet mere for os at tale med aftagerne om, og den samtale har vi fortsat også i det forgangne semester.

Fakultetets flytning til Søndre Campus var i store træk afsluttet i februar, og i maj indviede de tre fakulteter på Søndre Campus, Det Humanistiske, Det Juridiske og Det Teologiske Fakultet, i fællesskab de nye lokaler med deltagelse af en række gæster udefra. Har vi så fået, hvad vi ønskede? Ja, i de allerfleste henseender opfylder det nye hus sit formål som ønsket af Det Teologiske Fakultet. Hvor det viser sig ikke at være tilfældet, må vi foretage ændringer. De studerende har gennem Fagrådet været godt engageret i at tage huset i brug og at komme med forslag til forbedringer. Bl.a. indretter vi endnu en læsesal. Fakultetsbiblioteket er for størstedelens vedkommende stillet op i de faglige afdelingers områder. Vi er meget tilfredse med, at digitaliseringen af forskningslitteraturen på den måde kan

gå hånd i hånd med, at det fysiske bibliotek opretholdes.

Også det kunstværk, som der i tilknytning til byggeprojektet har været afsat midler til, er på plads. Først i juni kunne vi indvie *Gabriel*, et værk, som Ingvar Cronhammar i samarbejde med landskabsarkitekt Julie Kierkegaard har skabt til Det Teologiske Fakultet. I de mange samtaler blandt medarbejdere og studerende om, hvordan vi skal finde os til rette i det nye hus, har *Gabriel* os fået sine kommentarer. Nogle af dem er refereret i forfatter, cand.theol. Søren E. Jensens artikel nedenfor. Med sin skæve tyngde udgør *Gabriel* selv en vigtig kommentar til det, huset udstråler med de i arkitekturen indbyggede påstande om venlighed, effektivitet og sikkerhed. Hjertelig tak til Cronhammar og Kierkegaard for værket!

Til videnskabeligt arbejde hører seminarer og konferencer. Fakultetet har efter flytningen fået fortræffelige rammer til den slags arrangementer. I maj var postdoc Frederik Poulsen i samarbejde med professor Jesper Høgenhaven vært for en international konference om *Images of Exile in the Prophetic Literature*, der var finansieret af Det Frie Forskningsråds *Sapere Aude*-program. Og i august, en af de mere stille måneder i det akademiske år og derfor det typiske konferencetidspunkt, lagde fakultetet hus til dele af det ligeledes internationale symposium *Vision, Narrative, and Wisdom in the Aramaic Texts from Qumran*, som Sektion for Bibelsk Eksegese ved ph.d.-studerende Kasper Siegismund, lektor Søren Holst og professor Jesper Høgenhaven stod for. Symposiet var muliggjort af bevillinger fra Professor Johannes Pedersen og hustru Thora, født Geertz' legat og fra H.P.

Hjerl Hansen Mindefondet for Dansk Palæstinaforskning. Centerleder, lektor Joachim Garff og lektor René Rosfort stod i spidsen for Søren Kierkegaard Centerets årlige konference *Reconsidering the Existential. Existence and Communication*, der også i år samlede et tværfagligt og internationalt felt af deltagere. Desuden løb kort før semesterstart *Æstetik, erkendelse og tro. Nordisk homiletikkonference* af stabelen. Den blev afholdt af Det Teologiske Fakultet i samarbejde med de fire østdanske stifter (København, Helsingør, Roskilde og Lolland-Falster). Professor mso Marlene Ringgaard Lorensen var fakultetets repræsentant i planlægningsgruppen.

500-året for reformationen satte sit præg på forårssemesteret med åbne forelæsninger, undervisning og publikationer samt forskernes deltagelse i arrangementer ved andre institutioner og varetagelse af en omfattende formidlingsindsats. Også i efteråret vil der være høj aktivitet i anledning af jubilæet. Reformationsdatoen er den 31. oktober. Københavns Universitet markerer de 500 år allerede torsdag den 5. oktober 2017 kl. 13.00-17.30 i Festsalen på Frue Plads. Festarrangementet, som er tilrettelagt af Det Teologiske Fakultet, handler om reformationens betydning for universitet, videnskab og dannelse. Programmet kan ses på hjemmesiden. Det er gratis at deltage. Alle er velkomne. Vi beder dog om tilmelding via hjemmesiden.

Fra og med dette nummer har professor mso Christine Pöder overtaget hvervet som redaktør af TEOL-information. Også hende byder jeg velkommen til arbejdet. Postforsendelse er ikke gratis og tager tid. Men i hvert fald indtil vi-

dere fortsætter vi med at producere og udsende TEOL-information som trykt publikation to gange årligt. I semestrenes løb kan man derudover holde sig ajour med fakultetets aktiviteter digitalt, via hjemmesiden [teol.ku.dk](http://teol.ku.dk) eller via face-

book. Og endelig er man velkommen til at aflægge besøg på Søndre Campus i forbindelse med foredrag, seminarer eller undervisning.

Velkommen til efterårssemesteret 2017!

# I anledning af professor dr. theol. Arne Grøns fratrædelse

*Af lektor dr.theol. Carsten Pallesen*



I januar 2016 blev professor Arne Grøn ramt af alvorlig sygdom, som har medført, at han ved udgangen af april 2017 fratrådte sin stilling som professor ved fakultetet,

hvor han siden 1996 har været ansat. I den anledning skal der tegnes et rids af en højt værdsat kollega, underviser og vejleder.

Arne Grøn (f. 1952) er uddannet mag. art. i filosofi på Københavns Universitet i 1978. I 1997 blev han tildelt doktorgraden i teologi for sin afhandling *Subjektivitet og negativitet. Kierkegaard* (København: Gyldendal 1997). Arne Grøn var adjunkt og efterfølgende lektor i Etik og Religionsfilosofi ved Afdeling for Systematisk Teologi på Det Teologiske Fakultet, før han i 1997 udnævntes til professor i Etik og Religionsfilosofi. Fra 1992-2010 var han tillige leder af Sektion for Søren Kierkegaard Forskning under Afdeling for Systematisk Teologi. I 2003 blev han optaget i Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab.

Arne Grøns akademiske indsats omfatter et vægtigt internationalt og dansk videnskabeligt forfatterskab om især religionsfilosofi, etik, subjektivitetsteori, hermeneutik og idéhistorie fra Aristoteles til moderne tysk og fransk filosofi. Gennem sin undervisning og vejledning af en lang række af speciale- og ph.d.-studerende har Arne Grøn gennem mere end 30 år præget generationer af studenter og yngre kollegaer. Hans forelæsninger og kurser om f.eks. Kierkegaard, Hegel, Schelling, Heidegger og Levinas har tiltrukket mange studerende, herunder filosofistuderende.

I kraft af sin indsats som forskningsleder ved en række tværvidenskabelige projekter og som bestyrelsesmedlem i forskningspolitiske organer har Arne Grøn sat et markant præg på Det Teologiske Fakultet og på dansk humanistisk forskning. 2000-2003 var Arne Grøn medlem af Statens Humanistiske Forskningsråd og i bestyrelsen for Dansk Humanistisk Forskningscenter. Fra 2008-2010 var Arne Grøn *principal investigator* på det tværfaglige forskningsprojekt 'Tillid, konflikt, anerkendelse', som var finansieret af Velux Fonden. Dertil kommer en række tillids-

hverv bl.a. som medlem af styregruppen for Nordic Society for Philosophy of Religion. Som en anden betydelig forskningsindsats må det fremhæves, at Arne Grøn fra 2002 også virkede ved Danmarks Grundforskningsfonds Center for Subjektivitetsforskning, som han har været ved at oprette. Desuden har han været gæstprofessor ved udenlandske universiteter, deriblandt Universität Kiel og Collegium Helveticum i Zürich.

Fra 2015 og frem til sin sygdom var Arne Grøn leder af Søren Kierkegaard Forskningscenteret, hvor han bidrog til at formulere en ny forskningsprofil, som under overskriften „Genovervejelse af det eksistentielle“ bl.a. blev udmøntet i tre internationale konferencer, hvor den første blev afholdt i 2015 (*Reconsidering Kierkegaard's Existential Approach*), den næste i 2016 (*Reconsidering the Existential: the Aesthetic, the Ethical, the Religious*), og den tredje i august 2017 (med fokus på *Existence and Communication*).

Siden 2014 har Arne Grøn været *principal investigator* i et interdisciplinært forskningsprojekt med titlen *Selvforståelse og selvfremmedgørelse: Eksistentiel hermeneutik og psykopatologi*. Projektet udføres i samarbejde mellem Københavns Universitet, Psykiatrisk Center Hvidovre og Dignity – Danish Institute Against Torture og finansieres af Velux fonden. Formålet, som det fremgår af projektbeskrivelsen, er dels at klarlægge radikale former for selvfremmedgørelse som skizofreni, affektive lidelser og trauma efter tortur, dels filosofisk at undersøge, hvad disse erfaringer fortæller om den ‘normale’ menneskelige selvforståelse.

Det Teologiske Fakultet har nydt godt

af Arne Grøns evne til at knytte internationale profiler til afdelingen. Således kom f.eks. den tyske filosof og professor Michael Theunissen, som Arne Grøn studerede hos i Berlin (1980-81), med i bestyrelsen for Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Arne Grøn er en af sin generations vigtigste danske filosoffer, som gennem sit mangeårige arbejdsfællesskab med førende udenlandske forskere har formået at videreføre og nytænke det bedste i den danske religionsfilosofiske og etiske tradition, idet han samtidig har tilført den danske debat vigtige kritiske impulser fra de internationale miljøer.

I sin forskning inden for subjektivitetsteori har Arne Grøn været optaget af spørgsmål om det eksistentielle, derunder aktuelle udfordringer fra (livs)videnskabelige og postmoderne relativiseringer af subjektiviteten. Han har især været optaget af spillet mellem det normative og affektive i selvforholdet som prekære brydningspunkter for personlig identitet. Med udgangspunkt i Søren Kierkegaards tænkning og den moderne filosofis klassikere fra Kant og Hegel til samtidige tyske og franske tænkere, men også i diskussion med bl.a. Sartre og K.E. Løgstrup har Arne Grøn forsøgt at sætte fænomener som tillid, angst, fortvivelse, mod, håb, tålmodighed og kærlighed ind i en subjektivitetsteoretisk forståelseshorisont, der tydeliggør både menneskets aktivitet og passivitet i disse tvetydige fænomener.

I Arne Grøns subjektivitetsteori tænkes selvbestemmelse og frihed sammen med erfaringer af gensidig anerkendelse og afhængighed. Spørgsmålet om selvforholdet og forholdet til den anden har således været den røde tråd i Arne Grøns forskning. Det gælder også for religions-

filosofien og etikken, hvor spørgsmål om frihed, det onde og transcendens (Gud) tages op ud fra individets perspektiv. Derved skærpes fokus på det transcendent som det, der unddrager sig, og som erfares i livets kriser, i konflikter mellem mennesker, men også, når religionen gør sig bred på bekostning af ansvaret og respekten for den enkelte.

Under overskrifter som 'synets etik' og 'kærlighed og anerkendelse' har Arne Grøn undersøgt forholdet mellem subjektivitet og alteritet, som for både Hegel og Kierkegaard samler sig i begrebet 'ånd'. Udfoldelsen af åndsbegrebet er den underliggende passion i Arne Grøns tænkning, der er kendetegnet ved en streng analytisk alvor isprængt en sokratisk ironi. I tekster som „Sokrates og Smulerne“ (1995) og „Menneskelig selvforståelse og meddelelsens dialektik: Kierkegaard og Sokrates – og Platon“ (2016) minder Arne Grøn om, at Kierkegaard fra først til sidst anså Sokrates for sin eneste analogi og ikke Kristus, som man kunne forme.

I sammenhæng med en nyfortolkning af transcendensbegrebet og i en understregning af religionens tvetydighed, f.eks. i en artikel om „Religion and (In)Humanity“ (2008), har Arne Grøn formuleret en filosofisk religionskritik. I den kontekst stiller han skarpt på dobbelttydige fænomener, der udspringer af religionens egne forestillinger, dogmer, sprog og handlinger. Religionens fremtrædelsesformer, der med Hegel er „stedet, hvor et folk giver sig selv en definition af, hvad det anser for at være det sande“, viser, at religionen ikke kun er menneskelig, når den bekræfter det godes ukuelighed som grundlag for næstekærligheden. Arne Grøn minder om,

at religionen også er dybt menneskelig i dens u-menneskelige og ligefremt uhyrlige skikkelser. Det ondes problem afskaffes ikke med bortfaldet af religionen eller troen på Gud, men skærpes snarere. Således er det etiske og almenmenneskelige i Arne Grøns forskning ufravigeligt forbundet med religionsfilosofiske og sokratiske spørgsmål om sandheden og det, folket anser for at være sandheden.

Med stikordene transcendens, tid og historie angives pejlemærkerne for en hermeneutisk reformulering af metafysikkens grundlæggende spørgsmål i traditionen fra Kant, Hegel og Kierkegaard til Heidegger. Disse spørgsmål vedrører tænkningens metode i et universelt perspektiv, netop således som de fremkaldes af det førfilosofiske og mere eller mindre bevidste. Spørgsmålet om „den enkelte som den enkelte“ (Kierkegaard) har Arne Grøn ikke mindst betonet i bogen *Begrebet angst hos Søren Kierkegaard* (København: Gyldendal 1994), som blev oversat til tysk, engelsk og koreansk, og siden udfoldet i artikler som f.eks. „Subjectivity, Interiority and Exteriority: Kierkegaard and Levinas“ (2008). I disse studier fremdrages selvforståelsens karakter af at være konkret rodfæstet i situationer, hvor vi får brug for at orientere os på nye måder for at kunne komme videre med vores individuelle og fælles tilværelse.

Metoden er *via negativa* og indebærer omvejen over negative erfaringer som død, tab, sorg, angst, tvesind og fortvivelse. Med ordet om „Guds død“ artikulerer Hegel, Nietzsche og Heidegger en mere radikal desorientering, hvor der ikke gives nogen re-orientering. Tabet af horisonter og pejlemærker invokerer en ny hjemløshed, et åbent hav, en ny fri-

hed, og i forlængelse af Kierkegaard og Nietzsche muligheden af en ny indøvelse i kristendom. At Arne Grøns tænkning skal forstås i lyset af disse moderne brud og opbrud, viser hans bidrag til endnu et forsknings- og bogprojekt, som han initierede: *Subjectivity and Transcendence* (2007).

At blive „den enkelte som den enkelte“ er den uopfyldelige, men uomgængelige opgave, der er stillet enhver. De fejlslagene synteser, som Kierkegaard fremstiller i *Sygdommen til Døden*, og som viser det umulige i at være sig selv og det umulige i at komme af med sig selv, angiver en

tragi-komisk grænse for subjektiviteten, som Arne Grøn har markeret med titlen „Krop og selv: Om inkarneret fejlbarlighed“ (2011). På den baggrund kan den enfatiske religiøse bestemmelse af fortvivelsen som *synd* synes at føje spot til skade. Dog åbner Kierkegaard hermed for spørgsmålet om transcendens forstået som „mulighedens virkelighed“: at for Gud er alt muligt, endog tilgivelsen, og at vi kan få skænket det, der ikke kan erhverves eller erobres.

# Konstruktion af sociale identiteter i Markusevangeliet

*Af professor Dr. Heike Omerzu*



Kristen identitetsdannelse i de to første århundreder e.v.t. opstod og foregik på grænsefladen mellem jødiske og græsk-romerske religiøse identiteter

og tilsvarende socio-kulturelle diskurser. Dette har navnlig været et centralt anliggende for de grene i forskningen, der kaldes *Det nye Paulusbillede* og *The Parting of the Ways*. Omdrejningspunktet for det sidstnævnte er spørgsmålet, fra hvornår jødedommens og kristendommens veje tydeligt kan karakteriseres som adskilte. Traditionelt blev det jødiske tempels fald i år 70 anset for en skille dato, men i de senere årtier er forskningen blevet mere tilbageholdende, således at nogle endda daterer denne adskillelse helt op til det sjette århundrede.

I min forskning forsøger jeg at kaste lys på, hvordan *narrative* traditioner i tiden *efter Paulus* konstruerede tidlige kristne identiteter ved at analysere teksterne fremstilling af jødedommen og „jøderne“ (som ofte bliver fremstillet som stereotyper) samt deres respektive

lidelsesfortællinger. Min særlige interesse gælder her Markusevangeliet, som af de fleste forskere anses for at være det ældste evangelium, og det apokryfe Petersevangelium, som indeholder en (fragmentarisk) beretning om Jesu lidelse og opstandelse, og som dateres til det 2. århundrede, men kun delvis har paralleller i de kanoniske evangelier.

## Identitetsteorier

Termen identitet udspringer ikke af de antikke tekster selv, men opstod først i oplysningstiden og er et begreb, der nærmest er gået inflation i nu til dags. Der findes utallige identitetsteorier, men de seneste årtier har især det social-psykologiske koncept kaldet „Social Identity Theory“ (SIT) vist sig at være et effektivt greb til at beskrive og analysere processer af identitetsdannelse og -konstruktion, også i den tidlige kristendom. Forudsætningen for dette har været den indsigt, at Det Nye Testamente og den tidlige kristne litteratur – ligesom omverdenen – repræsenterer en kollektivistisk kultur, der er præget af, at sociale processer både *inden for* og *imellem* grupper har en afgørende, om end ikke eksklusiv indflydelse

på det enkelte individs selvopfattelse og derved identitet. SIT er således en gren af socialpsykologien, der udforsker dynamikken mellem gruppe-medlemskab og identitetsdannelse. Teorien opstod i 1970'erne i kredsen omkring socialpsykologen *Henri Tajfel* og blev efter hans død videre udviklet af *John C. Turner* m.fl. gennem den såkaldte „Selv-Categorization Theory“, der i højere grad fokuserer på gruppeinterne processer.

Centrale indsigter i SIT er, at en gruppe har brug for at skabe et positivt værd-sat særpræg over for andre grupper for at give sine medlemmer en positiv social identitet („*in-group bias*“); dette fremkalder ofte brugen af stereotyper. Man skelner mellem tre komponenter social identitet: Den rummer et *kognitivt* aspekt (selve kendskabet til at tilhøre en gruppe), et *evaluerende* aspekt (den værdi, der er knyttet til at være del af en gruppe) og et *følelsesmæssigt* aspekt (holdningerne til både gruppe-medlemmer og dem, der er udenfor). En positiv gruppeidentitet er afhængig af, at man konstruerer en fordelagtig gruppestatus. Imidlertid findes der dog også strategier til at takle negative statussammenligninger. Disse strategier er for det første *social mobilitet* (man tilslutter sig en anden, mere fordelagtig gruppe), for det andet *social konkurrence* (en kollektiv kamp for gruppens status) og for det tredje *social kreativitet* (en ny definition af statuskriterier). Sondringen mellem *in-group* og *out-group* er kendetegnet ved identitets- og grænsemarkører. Endelig udgør etniske kategorier et vigtigt aspekt ved identitetskonstruktioner i almindelighed og derved også i den tidlige kristendom. Hvor den ældre forskning havde en tendens til at betragte etnicitet

som primordial, dvs. som umiddelbar og naturlig, har nyere undersøgelser peget på den etniske identitets dynamiske karakter og på overlappningen med social identitet.

Hvordan SIT kan hjælpe til at beskrive og fortolke tidlige kristne identitetskonstruktioner, vil jeg i det følgende illustrere med få eksempler fra Markusevangeliet.

### **Markusevangeliet og konstruktion af kristne identiteter**

Mens Markusevangeliet traditionelt er blevet anset for et „hedningekristent“ skrift, har den nyere forskning tegnet et mere differentieret billede. Jeg betragter det som sandsynligt, at forfatteren af det andet evangelium var en græsktalende jøde. Markus' angiveligt negative holdning til og uvidenhed om jødisk lov og skik (som ofte fremført af den ældre forskning), bør ikke ses som modsætning mellem „kristendommen“ og „jødedommen“, men snarere som forsøg på at konstruere „kristne“ identiteter i forlængelse af jødisk historie og jødiske hellige skrifter. Afgørende identitetsmarkør for denne gruppe er (ligesom for Paulus) *ikke* omskærelse eller spiseregler, men ubetinget tilslutning til Kristus, også i modvind og i sidste ende i form af martyrium, jf. Mk 8,34-35, hvor der – med SIT's ord – er tale om „social kreativitet“, en omkalfatring af gængse værdier: Den, der afviser Jesus og ikke er ubetinget parat til at følge efter ham, kan ikke være medlem af gruppen, hvilket samtidig forklarer de hyppige referencer til dem udenfor og dem indenfor – „insiders“ og „outsiders“ (eks. Mk 4,11-12 eller 3,32).

Især når man ser på Markus' lidelses-

beretning, er der dog også andet på spil. Der hersker stort set enighed i forskningen om, at især klagesalmerne (herunder Sl 22) og forestillingen om Esajas lidende tjener (Es 53) har spillet en afgørende rolle for udformningen af Markus' passionsfortælling. Det vil sige, at evangeliet også her er dybt forankret i jødiske traditioner. Derudover mener jeg dog, at Markus prøver at konstruere kristne identiteter gennem en særlig fremstilling af Jesu lidelse og død, som går imod det gængse ideal om den såkaldte „ædle død“. Denne forestilling går ud på, at helte, filosoffer og især guddommelige personer skal gå døden i møde med urokkelig beslutsomhed, værdighed og mod. Ideen var i høj kurs i den romerske kejsertid og repræsenteres ved forskellige græsk-romerske (f.eks. *exitus illustrium virorum*) såvel som jødiske traditioner (f.eks. martyrlengenderne i 2 og 4 Makkabærbog); dens ældste og bedst bevidnede eksempel er Sokrates.

Den markinske passionsfortælling og især Getsemanetraditionen afviger dog fra idealet om den ædle død. De mest markante forskelle mellem skildringer af Sokrates' udgang fra livet og Markus' skildring af Jesu passion er, at mens både Sokrates og Jesus vidste, at deres død var nært forestående, blev Jesus ifølge Markus forladt og forrådt af sine tilhængere. Han gik ikke sine lidelser modigt og frivilligt i møde, men med sorg og modstand – med andre ord på en meget umandig måde (Mk 14,32-42). Jesu direkte bøn til sin far i Getsemane bliver ikke umiddelbart besvaret og skal derfor ses i lyset af Jesu udråb på korset i Mk 15,34 „Min Gud! Min Gud! Hvorfor har du forladt mig?“ Dermed dør den mar-

kinske Jesus bange og forladt af alle, tilsyneladende også af Gud. Ifølge Markus afslører ikke desto mindre netop denne uværdige og uædle lidelse Jesu identitet som Guds søn, da den romerske centurion i Mk 15,39 bekender: „Sandelig, denne mand var (en) Guds søn.“ Men hvordan kan denne uværdige død tjene som bevis for Jesu guddommelige status?

Min tese er, at Markuspassionen retter sig polemisk imod et fælles, jødisk som græsk-romersk ideal af sin tid, nemlig den ædle død. Selve forestillingen genspejlede ganske vist ikke „hverdagen“, men var et vigtigt led i konstruktionen af identiteter gennem fælles idealer. Også Markus' passionsfortælling havde en identitetsskabende funktion for evangeliets læsere. Ligesom Paulus i 1 Kor 1,23 fremhæver at, „vi forkynder Kristus som korsfæstet, en forargelse for jøder og en dårskab for grækere“, så måtte Markus have været bevidst om udfordringen i at forkynde en korsfæstet frelser og guds søn. Han ville dog hverken skjule eller udsmykke Jesu lidelser og korsets skændsel. Tværtimod bliver Kristi ydmygelse ligefrem fremstillet som det, der adskiller denne Guds søn fra (alle) andre. Denne forskel bestemmer derfor også de kristustroendes identitet. Igennem „social kreativitet“, altså en ny definition af statuskriterier, imødegår Markus hån og spot udefra og muliggør en positiv identifikation som medlem af gruppen af kristustroende. Som gruppenorm opfordres derved samtidig til bekendelse og til martyrium i trængsel, hvor det er tilladt at klage, så længe man står ved sin tro.

Den markinske fremtoning af Jesu dødsangst har åbenbart også været anstødelig for andre kristustroende. Dette

kan f.eks. ses ved den måde, hvorpå Matthæus og Lukas bearbejder fortællingen i Mk 14,32-42. På den ene side afdæmpes Jesu følelse af at være gudsforladt og i dyb sorg, mens på den anden side hans lydighed og suverænitet understreges. Johannesevangeliet vælger ligefrem ikke at fortælle om Jesu bøn ved Oliebjerget, antyder dog flere steder et kendskab til den og klæder den i retoriske spørgsmål. For Johannes er Jesu forestående passion positivt knyttet til hans ophøjelse. Disse modificeringer af Markus viser, at de senere evangelister havde andre identitetskonstruktioner for øjne med deres passionsfortællinger. Her er der i højere grad tale om en tilpasning til omverdenens konventioner for at sikre positivt ladede identiteter.

### **Perspektiver for fremtidig forskning**

Jeg vil afslutningsvis nævne nogle implikationer af sådan en tilgang til konstruktionen af særskilte kristne identiteter: Et fokus på lidelsesberetningerne åbner et vindue til processen med at forhandle kontinuitet og forandring i tilblivelsen af kristne identiteter på grænserne af og imellem at være jødisk og at være græsk-romersk. Det åbner samtidig blikket for et kompleks af intertekster, der samlet set kan kaste nyt lys på forskellige områder i forhold til både jødisk og kristen identitetskonstruktion. For eksempel inviterer ligheder såvel som forskelle mellem passionsberetningerne og mar-

tyriumstraditionerne i antik jødedom og tidlig kristendom til overvejelser over brugen af traditioner om den ædle død. I en lidt senere periode spiller martyrer og martyrlitteratur en grundlæggende rolle i udformningen af kristne diskurser og praksis.

Endvidere synes selve det faktum, at Markusevangeliet interagerer med den græsk-romerske tradition om den ædle død at være et signifikant tegn på, hvordan tidlige kristne forfattere reagerede på den bredere socio-kulturelle kontekst, de var en del af. Her skal selve måden, hvorpå identitet konstrueres og defineres, tages op til fornyet overvejelse. Hvor det tidligere har været normalt at tale om bestemte og entydige identitetsgrænser og -markører – og derved faktisk at behandle jødiske, kristne og græsk-romerske identiteter som essentielle og faste størrelser – så bliver det i stigende grad tvivlsomt, om sådan en terminologi er nyttig. Som i alle tilfælde af kulturmøder er sådanne identitetsprojekter primært lokale og kontekstbestemte. Derfor er det et desideratum for fremtidige studier af identitetskonstruktioner konkret at lokalisere enhver tradition i dens specifikke sociokulturelle sammenhæng i stedet for at generalisere og tale om overordnede identiteter. Her er netop tale om de komplekse processer med identitetsdannelse og identitetsbevarelse, der ligger til grund for den religion, vi nu kender som kristendommen.

# En strid om ord

*Af lektor, dr. theol. Carsten Selch Jensen*



Tekster kan gøre meget ved en læser: forarge, forlede, fortrylle eller forbitre. Og så kan de fascinere og nægte at slippe én. Sådan en tekst er Henrik af Letlands livland-

ske krønike blevet for mig. Det må være mere end tyve år siden, jeg læste den første gang, og det er sidenhen blevet til mange forsøg på at komme ind på livet af denne tekst, dens forfatter og den fortælling, som bliver præsenteret i krøniken. En foreløbig kulmination var forsvaret af min doktorafhandling med titlen *Med ord og ikke med slag. Teologi og historieskrivning i Henrik af Letlands krønike (ca. 1227)*, den 19. maj ved Det Teologiske Fakultet.

## **Henrik af Letlands krønike: Baggrund og problemstilling**

Henriks krønike må betragtes som en af de absolut vigtigste enkeltkilder til koloniseringen og kristningen af de baltiske folk, som omkring 1200 beboede de områder, der i dag hovedsageligt udgøres af Letland og Estland. Krøniken blev færdiggjort i 1227 umiddelbart efter, at en

pavelig legat ved navn Wilhelm af Modena havde besøgt området. Meget tyder på, at teksten blev forfattet af en tysk præst og missionær ved navn Henrik, der omtales flere gange i krøniken, dog altid i tredje person. Han menes at være kommet til Livland i 1205 og tog derefter aktivt del i missionsarbejdet som både missionær, tolk, sognepræst og sjælesørger for de vesterlandske krigsfolk og korsfarere. Der er altså tale om en forfatter, der havde en høj grad af praktisk erfaring med det, han skriver om. Mange forskere mener derudover, at Henrik skrev sin krønike som en samlet fremstilling af missionsarbejdet beregnet på den omtalte pavelige legat, hvor den tysk-dominerede mission omkring Riga skildres som den sande mission, der havde både Guds og kirkens fulde og hele støtte. Derimod fremstilles de danske, svenske, norske og russiske aktører gennemgående som „fremmede vingårdsarbejdere“, der uretmæssigt sneg sig ind i den livlandske kirkes nyplantede vingård, hvor de gik på rov blandt de nyomvendte og endnu hedenske folk.

Afhandlingens analyse er ikke det første forsøg på et livtag med denne fascinerende tekst – tværtimod har den været genstand for historiske undersøgelser,

siden de første kritiske editioner blev udgivet i 1700-tallet. Det har da heller ikke været intentionen at anfægte krønikens kildemæssige status i forhold til Livlands og Estlands tidlige historie. Snarere har jeg bestræbt mig på at klarlægge, hvordan krønikens forfatter egentlig fremstiller de historiske tildragelser og lægger dem til rette for læserne gennem en bestemt fortælle-mæssig ramme. Kun på den måde, mener jeg, kan man fastholde krønikens betydning som en vigtig kilde til de historiske begivenheder fra 1180erne frem til 1220erne. Afhandlingens overordnede problemstilling er derfor at undersøge, hvordan Henrik fremstiller kultur- og religionsmødet mellem en vesterlandsk kristen verdensforståelse og de lokale hedenske folk og stammers ikke-kristne forestillingsverdener. Det samme gælder krønikens beskrivelse af missionen og kristningsprocesserne blandt folkene i regionen fra den spæde begyndelse omkring 1184 frem til den pavelige legats besøg i 1225-26, der var omtrent sammenfaldende med den endelige erobring af de sidste hedenske estiske områder og kultsteder på øerne Muhu og Saaremaa i 1227, hvor krøniken afsluttes. Heri ligger for det første en genuin interesse for Livlands og Estlands historie i middelalderen. For det andet er studierne af kultur- og religionsmøder aktuelle som aldrig før, og analysen af en historisk tekst kan på den måde forhåbentlig gøre os lidt klogere også på vores egen tid og nogle helt konkrete udfordringer ved at agere prisme for nutidige problemstillinger.

### **Afhandlingens tilgang og teser**

Undersøgelsen er grebet an som en tematisk analyse af tekstens indre struktur

med vægten på det, jeg opfatter som de centrale begreber og forestillinger i krøniken, og skal altså dels tjene til at afdække, hvordan hele denne koloniserings- og kristningsproces bliver fremstillet og fortolket i krøniken, dels vise, hvordan krønikeskriveren gennem sin fremstilling skaber et ganske bestemt billede af de fortidige begivenheder, der passer ind i en overordnet teologisk og kirkepolitisk ramme, som korresponderer med forfatterens egen forestillingsverden. Den realhistoriske baggrund kommer dermed til at tjene som det, jeg har kaldt et nødvendigt 'bagtæppe' for den primære analyse. På den baggrund formulerede jeg to teser for afhandlingen: for det første må krøniken læses som en udfoldelse af det, som i forskningen er blevet karakteriseret som en „hellig historie“, hvor den enkelte forfatter – her altså præsten og missionæren Henrik – søger at skrive sig ind i en overordnet frelseshistorisk beretning, der grundlæggende set skal legitimere den livlandske kirkes plads inden for rammerne af en samlet vesterlandsk kristenhed. Riga bliver i den forbindelse fremhævet som et nyt religiøst centrum. Byens bispesæde skildres som pavekirkens lydige tjener og eneste legitime repræsentant i regionen, der er og bliver garanten for etableringen af en sand kristentro i området. For det andet skriver Henrik sin krønike som en direkte reaktion på den pavelige missions- og korstogs politik, der kom til udtryk under pave Honorius 3. (1216-1227), der nok fylder mindre i selve fremstillingen end forgængeren, pave Innocens 3. (1198-1216), men hvis vægtning af missionen blandt ikke-kristne folk og hans prioritering af korstogene som et missionsredskab i Baltikum reelt

sætter rammen for Henriks fremstilling på en sådan måde, at Honorius' politik bliver tilbageprojiceret på forgængerne.

Henriks tekst får dermed karakter af det, en nyere forskningstradition har betegnet som 'grundlæggelsesfortællinger', altså en bestemt institutions, et folks eller en nations identitetsskabende fortælling om sig selv og sin plads i historien. En historisk beretning vil således altid være en *konstruktion* snarere end en *rekonstruktion* af de fortidige begivenheder. Det er en grundopfattelse, som ligger helt i tråd med den moderne historievidenskab, der selvfølgelig må fastholde en nødvendig sondring imellem *fortiden som fortid* og så *de historiske skildringer* (dvs. *fortolkninger*) af *selv samme fortid*. Det gælder også Henriks krønike, der nok er en konstruktion, uden at man i øvrigt af den grund bør anfægte dens værdi som brugbar kilde, fx til forfatterens egenidentitet eller til hans sandsynligvis mangelfulde og subjektive gengivelse af konkrete historiske begivenheder, sådan som han mente, troede eller ønskede, de havde udfoldet sig. Historieskrivning er nu som dengang meningsskabende fortolkninger af fortiden i en aktuel kontekst.

### **Analysens resultater: Krønikeskrivning og korstogs politik i 1200-tallet**

Selve analysen i afhandlingen former sig som en tematisk gennemgang af centrale problemfelter, der kunne kaste lys over problemstillingen og de opstillede teser. Jeg forholder mig således kort til forfatterskabet og krønikens overleverings- og virkningshistorie, men går i øvrigt ikke dybere ind i det håndskriftsmæssige grundlag for de kildekritiske editioner. Så redegøres der for krønikens historiske

baggrund gennem en kritisk diskussion af den nyeste forskning på området med særligt henblik på den historiske udvikling omkring den pavelige missions- og korstogspolitik fra midten af 1100-tallet frem til og med de første årtier af 1200-tallet, samt på hvordan korstogsbevægelsen i Østersøregionen konkret kom til udtryk i Livland og Estland. Det er afsættet for en nærmere analyse af, hvordan Henrik faktisk legitimerer missionens begyndelse i Livland i selve krønikens kernefortælling, og hvordan krøniken skildrer de hedenske folkeslag og de skismatiske russere som vigtige med- og modspillere i forhold til det missionsarbejde, der udgik fra den livlandske kirke. Krønikens karakter af både missions- og korstogskrønike tilsiger også, at krønikens beskrivelse af krigen som et både praktisk og teologisk fænomen undersøges, ligesom analysen undersøger krønikens fremstilling af missionærerne som arbejdere i 'Herrens vingård'. Endelig undersøges den overordnede fremstilling af det, Henrik beskriver som det gode og sande kristenliv, fx gennem refererede formående prædikener og deres syn på dåben, omvendelsen, frelsen, døden, efterlivet, fremstillingen af Jomfru Maria osv.

Mine analyser har – hævder jeg – meget klart vist, at Henrik var ganske omhyggelig med at fremstille sin historie på en sådan måde, at den kom til at korrespondere med hans grundlæggende forestillinger om det igangværende missionsarbejdes absolutte legitimitet. Koloniserings- og kristningsprocesserne fremstilles i krøniken på en sådan måde, at Henrik for det første kan tilbagevise alle andre aktørers krav på en verdslig eller kirkelig overhøjhed i regionen. Den

overhøjhed tilfaldt ifølge Henrik alene den livlandske kirke. Jeg har også kunnet vise, at Henriks overordnede fortælle-mæssige ramme blev lagt sådan tilrette, at den kom til at passe ind i hans grundlæggende teologiske og kirkepolitiske forestillinger, hvor han argumenterede for, at det, der udfoldede sig i Livland og Estland, grundlæggende set var en videreførelse af den hellige historie, der havde sit udspring i de bibelske beretninger og følgelig var en fortsættelse af en særlig guddommelig frelsesplan. Jeg vil derfor hævde, at det har givet god mening at anlægge den analytiske vinkel på krøniken, at den bør anskues som en grundlæggelsesfortælling. Det er et greb, som ikke tidligere er blevet lagt ned over denne tekst, men analysen i afhandlingen har efter min mening demonstreret det frugtbare i denne tilgang, idet jeg har påvist krønikens karakter af hellig historie i alle de undersøgte delelementer.

Derudover har analysen også bekræftet den anden tese, at Henrik løbende foretog større eller mindre grader af tilbageprojiceringer af pave Honorius 3.s bevidste og aktive understøttelse af et vidtfaavnende missions- og korstogsprogram til de tidligere paver. Derved tegner han et billede af en tydelig og eksplicit pavelig støtte helt tilbage fra 1180'erne frem til 1220'erne, der dels var stort set uændret, dels nedtonede (eller helt fjernede) de forskellige pavers tilbageholdenhed over for en aktiv missions- og korstogs politik. Henrik formår altså at

lægge sin beretning til rette således, at han på den mest ultimative måde får legitimeret den livlandske kirkes mission ved at understrege, at de tyske præster og missionærer hele vejen igennem havde de skiftende pavers absolutte støtte.

Forsvaret den 19. maj gav anledning til en god faglig drøftelse af nogle af de fortolkninger og konklusioner, der lægges frem i afhandlingen, uden at afhandlingens teser eller hovedkonklusioner i øvrigt blev anfægtet. Et væsentligt element i drøftelserne var krønikens troværdighed i skildringerne af konkrete begivenheder eller lokale (ofte hedenske) skikke og handlemåder. Sådanne diskussioner må til, når man arbejder historisk i en faglig udveksling med kolleger, der deler interesse for ens forskningsfelt. Jeg vil mene, at analysen af Henriks af Letlands krønike faktisk har bekræftet dens værdi som historisk kilde gennem en klarlæggelse af de fortælle-mæssige grundstrukturer i teksten. Dermed er det tydeliggjort, hvordan tekstens enkeltdele bør læses både med henblik på andre tilsvarende grundlæggelsesfortællinger og i forhold til at opnå en bedre forståelse af de historiske tildragelser, der ligger bag krønikens fremstillinger.

Jeg er helt sikker på, at fremtidige studier vil stille nye spørgsmål til denne vigtige krønike, og jeg har selv – må jeg indrømme – til tider en fornemmelse af kun lige at have krattet i overfladen på denne vigtige og dybt fascinerende tekst.

# Reformationen og gudstjenesten

*Af professor, dr. theol. Bent Flemming Nielsen*



Da den unge augustinermunk Martin Luther den 2. maj 1507 for første gang efter sin ordination skulle celebrere messen, var han skrækslagen. Han havde forberedt sig

ved at læse en vidt udbredt bog af Gabriel Biel (ca. 1420-1495). Bogen med det latinske navn *Expositio canonis missae* (udlægningen af den kanoniske messe) er Biels fortolkning af den såkaldte Messekanon, og den var et populært værk blandt præster og munke i datiden. Messens Kanon er den vigtigste del af den middelalderlige latinske messe. Den består af et antal bønner, 11, senere 12 bønner hidrørende fra 5.-7. århundrede. Det drejer sig om de bønner, som præsten beder i forbindelse med indvielsen af brød og vin.

I sin fortolkning af Kanon følger Gabriel Biel en senmiddelalderlig tolkningstradition, som lægger vægt på, at det ikke mere blot er brød og vin, der frembæres ved messen som offergave. Sådan har bønnerne formentlig været forstået tidligere. Men indførelsen af den såkaldte forvandlingslære, transsubstantiationslæren, i 1215 førte i løbet af sen-

middelalderen frem til den opfattelse, at det var det forvandlede brød og vin, altså Kristi legeme og blod, ja i virkeligheden Kristus selv, som blev ofret ved enhver messe. Det var just denne opfattelse, som bl.a. Gabriel Biel var fortalende for, der i den unge Luthers optik virkede direkte angstprovokerende: Hvem var han, at han kunne frembære den Korsfæstede som en offergave til Gud Fader? Historien beretter, at hvis ikke den assisterende prior havde hindret det, så var Luther flygtet i skræk fra tjenesten ved alteret.

## Luthers messafortolkning

Der skulle gå adskillige år, før Luther vovede at stille spørgsmål ved selve liturgien. Og der gik endnu flere år, før han gennem en noget forvirrende proces vovede selv at foreslå ændringer i den overleverede liturgi.

Luthers eksplicitte kritik af den overleverede liturgi kommer første gang tydeligt til udtryk i det latinske skrift *De captivitate babilonica*, Om kirkens babyloniske fangenskab, fra oktober 1520. Her går Luther ind i et åbent angreb på den hidtidige gudstjenestelige praksis. Opgøret koncentrerer sig om det, han kalder de tre *fangenskaber*. Ligesom Israels folk var tilfangetaget i Babylon, sådan er kir-

kens liturgi – og dermed sakramenterne – taget til fange af romerkirken. Nadveren benævner han *Brødets sakramente*. Den første tilfangetagelse angår „det tyranni, Rom har pålagt os“ derved, at nadveren kun uddeles i skikkelse af brødet. Kalken med vin havde gennem flere århundreder været forbeholdt præsteskabet. Det andet fangenskab angår læren om transsubstantiation. Begrebet transsubstantiation blev anvendt første gang i et officielt kirkeligt dokument i 1215. Dette kunstord betegner den mystiske forvandling i messen af substanserne brød og vin, så de bliver til Kristi legeme og blod. Det er denne metafysik, Luthers kritik vender sig imod, da den efter hans mening bygger på henskens filosofi. Dog betragter han punktet som værende af mindre betydning. Det mest problematiske fangenskab er den offertankegang, som messens Kanon er gennemsyret af. I kraft af offersproget kan messen opfattes som en menneskelig gerning, der tjener til at stemme Gud nådig. Men intet kan være mere forkert, hævder Luther. Messen forstås kun rigtigt, hvis den ses som *en gerning, Gud selv gør – for os*. Men hvordan handler Gud med os? Det gør han ifølge Luther derved, at han rækker os sit ord og løfte, *promissio*, igennem Kristi indstiftelsesord, som præsten gentager ved messen. Det er disse virksomme ord, knyttet til de legemlige tegn, brød og vin, som er messens egentlige sag. Herigennem skaber Gud den saliggørende tro hos dem, som hører løftet.

Skønt Luther her udvikler en fuldstændig anden og modsat opfattelse af, hvilken gavn messen gør, så kaster han sig dog ikke straks ud i et forsøg på at forandre messens ordlyd. I den slags sager

går Luther bemærkelsesværdigt forsigtigt frem, som den videre historie viser. I *De captivitate babylonica* forsøger han at vende tilbage til en messeforklaring, som hører tidligere tider til, idet han nu afviser senmiddelalderens tolkning, som han selv havde været under indflydelse af tidligere. Han skriver:

„[Præsterne] må ikke lade den store og lille messebogs ord og kollekter, som er alt for præget af begrebet „offer“, gå på selve sakramentet, men kun på det brød og den vin, som skal indvies, eller på deres egne bønner. Først bliver brød og vin jo båret frem for at blive velsignet, for at blive helliget gennem ord og bøn; men når de så *er* blevet velsignet og indviet, bæres det ikke længere frem som offer, men modtages som en gave fra Gud.“

Det er med andre ord ikke Kristi legeme og blod, som ofres, men kun brød og vin, hævder Luther nu. For mig at se betyder det, at Luther med denne fortolkning ønsker at vende tilbage til tidligere tiders messefortolkninger fra før transsubstantiationslærens fremkomst – bagom Gabriel Biel og andre senmiddelalderlige messeforklaringer.

### **Wittenbergensiske gudstjenesteordninger**

April 1521 – ca. et halvt år efter skriftet om det babyloniske fangenskab – måtte Luther stille på rigsdagen i Worms, hvor han blev bandlyst og erklæret fredløs. Han skjulte sig derefter på borgen Wartburg under Kurfyrst Frederik den Vises beskyttelse. Herfra skrev han 1. august 1521 til Melanchthon, at han agtede at ændre på messen, når han engang vendte tilbage til Wittenberg. Den skulle bringes i overensstemmelse med Kristi indstif-

telse. For at overbevise dem, der måtte være i tvivl om nødvendigheden af en ny gudstjenesteform udarbejdede Luther i løbet af efteråret 1521 et skrift på latin vendt mod de såkaldte privatmesser, dvs. messer afholdt af præsten alene uden menighed. I dette skrift lægges der ikke fingre imellem, kritikken af messen forstået som offerhandling kommer til orde for fuld udblæsning: „Hvor har Kristus sagt, at man skulle ofre indviet brød og vin til Gud? Kan I ikke høre? Kristus har én gang ofret sig selv, herefter skal han ikke ofres af nogen som helst andre.“ Kort sagt: Den senmiddelalderlige messeforståelse afvises som antikristelig. Men hvordan skulle en ny messeform introduceres? Det spørgsmål stod endnu åbent.

Under Luthers fravær tog begivenhederne imidlertid fart i Wittenberg. Få måneder senere i julen 1521 fejrede Andreas Karlstadt en messe i Wittenbergs stiftskirke, hvilket skulle få indgribende virkning for det videre forløb. Karlstadt var ærkediakon, hvilket vil sige, at han medvirkede ved den liturgiske afvikling af messerne, og desuden professor ved det nyoprettede teologiske fakultet, kollega til Martin Luther. Karlstadts julemesse vakte stor opsigt, og han forklarede selv messen i prædikenen:

1. Prædikenen skulle være gudstjenestens centrum.
2. Karlstadt optrådte i almindeligt tøj.
3. Messens faste led (*Ordinaria*) blev gennemført på latin.
4. Karlstadt udelod Messekanon
5. samt *elevationen* (opløftelsen) af det konsekrerede brød, hvilket i datiden for lægfolk var messens centrum ifølge med senmiddelalderlig skik.

6. *Indstiftelsesordene blev reciteret på tysk*, dog ikke de bibelske ord fra Paulus eller synopsen, men en oversættelse af ordene fra Messekanons latinske bøn, *Qui pridie*.

7. Alle fik lov til at modtage sakramentet, selv om de ikke havde *skriften* i forvejen. Dette var et eklatant brud med de kirkelige bestemmelser fra 1215, som befaler alle at skrifte før den årlige kommunion.

8. Karlstadt lod folk selv *røre ved* og *tage* både brød og kalk i hånden.

Ifølge samtidens beskrivelser var gudstjenesten genstand for en nærmest ufattelig stor opmærksomhed. Kilderne hævder, at der deltog 2000 mennesker i messen den dag, hvilket nogenlunde svarer til byen Wittenbergs samlede indbyggertal. Folk tog selv oblater i hænderne, og de drak også vin. Senere blev det fortalt, at nogle var mødt frem og havde deltaget berusede af brændevin. Beretningerne fortæller, at Karlstadt under denne eksorbitante nadverfejring i Wittenberg tabte nogle oblater på gulvet under uddelingen. I den sammenhæng skulle han ifølge kritikerne have sagt: „Det er ikke noget i sig selv, sådan som paven påstår“ – altså en benægtelse af de sakramentale elementers hellighed. Andre hævder, at Karlstadt blot sagde: „Lad dem ligge, hvor de ligger, det er ligegyldigt, blot ikke man træder på dem med fødderne“. En oblat blev ved et uheld tabt på en kommunikants frakke. Han turde ikke selv røre den, men blev befriet af en tilstedeværende gejstlig, som tog oblatten.

Begivenheden ved julemessen var med til at bringe Wittenberg i vanry, man frygtede social uro, og Kurfyrsten så sig

foranlediget til at gribe ind. Byens råd vedtog da en ny liturgi i januar 1522. Undervejs blev flere lærde konsulteret, bl.a. Melancthon, og en vigtig bestemmelse i byvedtægten lød, at messen „ikke skal holdes anderledes end sådan, som Kristus har indstiftet den ved aftensmåltidet.“ Situationen vedrørende liturgien blev dog ikke bragt til ro hermed.

Luther vendte tilbage til Wittenberg i marts 1522 og udgav kort efter, april 1522, skriftet *Om at modtage sakramentet under begge skikkelser*. Her tilbagekalder Luther en række af de ændringer, som var gennemført af Karlstadt og byens råd. Luther hævder nu, at messen fortsat skal fejres på latin, præsterne skal bruge liturgiske klæder, lægfolket skal kun modtage sakramentet under én skikkelse, brødet, og må ikke berøre det med hænderne. Sidstnævnte punkt synes at have spillet en for en senere tids blik overraskende stor rolle. Elevationen bibeholdes, messens forløb fastholdes, kun de bønner i Kanon, som henviser til messens offer, skal udelades. Altså en *undoing* af Karlstadts og rådets reformer, tilmed imod de principielle synspunkter, som Luther selv tidligere havde kæmpet for.

Havde Luther ændret holdning? På ingen måde. Men han insisterer på, at troens praksis ikke må tvinges igennem, for det vil kun være til skade for samvittighederne. Det er „kødeligt“ at bruge tvang, uanset om det er Paven eller Karlstadt, som kræver det. Der må gås langsomt frem af hensyn til „de svage“, de som endnu lægger vægt på det udvortes – selv om det ikke er det afgørende:

„Det første trin er at lade den gamle praksis fortsætte. Lad messen blive fejret med indviede messeklæder, med hymner og de sædvanlige ceremonier, på latin. I skal anerkende det faktum, at dette blot er ydre ting, som ikke bringer samvittighederne i fare. Men udover dette, så befri samvittighederne gennem prædiken, således at den almindelige mand kan lære, at disse ting gøres – ikke fordi de *skal* gøres på den måde, eller fordi det ville være et kætteri at gøre dem anderledes, sådan som Pavens meningsløse love påstår. Man skal strengt og hårdt træde op imod de tyranner, som vil indfange og gennemtvinge ved hjælp af love, for at Kristi frihed fortsat kan forblive intakt.“

I 1523 og 1526 fremsætter Luther tøvende og efter et vist pres fra omgivelserne sine egne liturgiske reformer – med udeladelse af Kanon.

# Lutheranere versus calvinister – en engelsk konfrontation

*Af professor, dr.theol. Lauge Olaf Nielsen*



I den engelske kirke affødte reformationen en turbulent udvikling, der kulminerede i perioden mellem Charles I's tronbestigelse i 1625 og George I's i 1714. Folkeligt

blev omskifteligheden fastholdt i sangen om „The Vicar of Bray“, som skildrer en præsts stakåndede forsøg på at følge med tiden, men ser bort fra de allermest kaotiske år under den blodige borgerkrig (1642-49) og den efterfølgende republik indtil 1660. I netop disse år blev bispekirken ligefrem afskaffet (1646) og erstattet af en national presbyteriansk kirke, ligesom den elizabethanske kirkes grundlæggelsesskrift, biskop Cramers „Book of Common Prayer“, blev forbudt og erstattet af en rent calvinistisk gudstjenesteforordning.

## **Ytringsfriheden**

Ikke kun kirken undergik voldsom forandring under borgerkrigen og i tiåret under Oliver Cromwells næsten autokratiske styre. Netop i disse år opstod der i Eng-

land en ny form for offentlighed. Censuren var reelt bortfaldet, og borgerne fik nye og usædvanligt gode muligheder for at komme til orde. Små interimistiske bogtrykkerier blev sat op i baghuse og baggårde, og fra dag til dag kunne en aktivist og forfatter få spredt sit budskab til flere tusinde medborgere. Det benyttede adskillige sig af, og der blev trykt og udgivet bøger og pamfletter i et hidtil uset omfang. Blandt de mest populære publikationer var de tidlige aviser, de ugentlige „nyhedsbøger“, som udkom i stort tal og meddelte militære og politiske nyheder fra både ud- og indland, ligesom de skildrede helt lokale tildragelser og viderebragte politisk sladder. I England var analfabetisme langt mindre udbredt end på kontinentet, og en stor del af befolkningen kunne derfor engagere sig i debatten og komme til orde.

## **Den ‘ulydige’ præst**

Efter censurens sammenbrud var et af de tidligste værker, som blev offentliggjort, en prædikensamling på 500 sider forfattet af en præst ved navn John Eaton. I 1642 havde Eaton været død i mere end ti år, og da han ikke havde indtaget en

prominent stilling i kirken eller i offentligheden, forekommer udgivelsen ved første øjekast ret overraskende. Udgiveren, som også afholdt trykkeudgifterne, var en i øvrigt ukendt lægmand ved navn Robert Lancaster, som boede i en sidegade til Coleman Street og formodentlig tilhørte Londons mere velstillede borgerskab.

Allerede på titelbladet finder man en markering af bogens aktualitet og 'subversive' karakter. Et langt citat fra den engelske oversættelse af Martin Luthers store kommentar til Galaterbrevet er placeret som motto, og nærmere bestemt drejer det sig om kommentaren til Gal 2,11, altså Paulus' irettesættelse af Peter for at ville gøre de troende til Lovens tjenere og fornægte den frie retfærdiggørelse i Kristus. Som det fremgår af de aftrykte prædikener, havde Eatons forkyndelse hvilet på Luthers teologi, og han havde i kompromisløs polemik vendt sig imod nogle af de dominerende tendenser i tidens engelske fromhedsliv. De første årtier af 1600-tallet var således stærkt præget af 'håndbøger' i, hvorledes de troende skulle leve et gudbehageligt liv på alle ugens dage og lige fra morgen til aften. Overholdelse af alle ydre og indre regler blev anset for at være tegn på, at den kristne tilhørte de udvalgte og selv arbejdede med på frelsen. Det teologiske grundlag for denne tidlige 'pietistiske' tradition var Calvins og Melancthons hævde af Lovens såkaldt 'tredje brug', dvs. dens anvendelse som rettesnor og målestok for de troendes liv i tro og gerning. Eatons forkastelse af denne 'operationalisering' af Loven og dermed relativisering af Evangeliet løber som en rød tråd igennem hans prædikener. Imod de

såkaldte 'legalister' af calvinistisk observans fremholdt Eaton troen på Kristi fremmede retfærdighed og betonedes den kristnes syndfrihed i Kristus.

For Eaton selv blev hans klare forkyndelse skæbnsvanger. I 1619 blev han indklaget for den særlige kirkelige domstol, „Court of High Commission“. Den præsiderende dommer, ærkebiskop George Abbot, afgjorde, at Eatons kætteri skyldtes manglende elementær læsefærdighed, og han blev følgelig dømt til at tilbringe et par år på skolebænken i en af Londons latinskoler. For Eaton var straffen naturligvis en voldsom ydmygelse; på dette tidspunkt var han i midten af fyrrerne, og ud over sine akademiske grader fra Oxford universitet havde han mindst 15 års erfaring som sognepræst i Wickham Market. Efter udstået straf fik Eaton tilladelse til at ernære sig som kapellan ved forskellige kirker i London, hvor man kunne holde øje med ham. Efter Eatons død forsøgte ærkebispen at tvinge enken til at udlevere ægtemandens teologiske manuskripter til destruktion, men forgæves.

### **‘Antinomisterne’**

Øjensynlig stod Eaton med sin radikale lutherske forkyndelse ikke helt så isoleret, som ærkebisp Abbot ønskede at give det udseende af. I de følgende år udkom der flere prædikensamlinger og teologiske traktater, som lå på samme linje. At Eaton skulle have dannet skole, er der ingen grund til at formode. Den engelske oversættelse af Luthers store Galaterbrevskommentar hørte til de hyppigst trykte værker i anden halvdel af 1500- og starten af 1600-tallet, ligesom også Luthers frihedstraktat forelå i engelsk over-

sættelse og blev genoptrykt så sent som 1637. Stærkere bolværk imod den calvinistiske 'fromhedsbølge' kunne næppe tænkes.

I borgerkrigens tidlige år var det især udgivelsen af en anden omfangsrig prædikensamling, der påkaldte sig opmærksomhed. Den var forfattet af en nyligt afdød præst ved navn Tobias Crisp og bar titlen „Christ Alone Exalted“. Igen var det Robert Lancaster, der afholdt trykkeudgifterne for de tre tykke bind (1643-8). På samme linje som Eaton og Crisp befandt sig en anden præst ved navn Robert Towne. Også han havde været i de kirkelige myndigheders søgelys, og hans traktat „Assertion of Grace“ kunne først udkomme i 1644. På dette tidspunkt var der opblusset en heftig teologisk konfrontation mellem de calvinistiske teologer og de radikale lutherske. I kampens hede blev de lutherske ofte af deres modstandere slået i hartkorn med alskens spiritualister og libertinere, og som 'antinomister' (dvs. 'de der fornægter Loven') blev de anklaget for at true almindelig sædelighed og lade hånt om folkets moralske opdragelse.

### Den politiske drejning

De fremtrædende lutherske teologer og forkyndere i 1640erne var John Saltmarsh og William Dell. De gjorde begge tjeneste som feltpræster i Parlamentets hær, og grund af deres store indflydelse blandt både officerer og jævne soldater blev de ofre for en decideret smædekampagne fra deres presbyterianske modstanderes side. Striden drejede sig ved midten af 1640erne ikke kun om retfærdiggørelse og kristenlivet, men også om kirkeordning og prædikeembedet samt

om borgerlige rettigheder. Imod den calvinistiske hævde af den synodale kirkeordning som guddommeligt indstiftet forsvarede Dell og Saltmarsh det lutherske grundsynspunkt, at valg af indretning af kirken hørte under den kristne frihed. I strikte modsætning til presbyterianernes forsøg på at opretholde præstestandens særstilling og privilegier gik begge feltpræster ind for det almindelige præstedømme og forsvarede lægfolkets ret til at forkynde Ordet.

I borgerkrigstidens komplicerede politiske landskab skiftede alliancer og interessefællesskaber hyppigt og på overraskende måder. Over for den strenge presbyterianske fløj, der søgte at realisere Calvins teokratiske nationalkirke i England, måtte de lutherske således alliere sig med den gruppe presbyterianere, som gik under betegnelsen „independenterne“ eller „de uafhængige“. Ligesom de lutherske insisterede de på de kristnes ret til at danne uafhængige menigheder, men i modsætning til de lutherske var målet for dem at oprette 'rene' menigheder, hvis medlemmer var blevet bekræftet ved personlig omvendelse, og som gennem en pagt havde forpligtet sig til at underkaste sig kirkelig disciplin og retshåndhævelse.

Under borgerkrigsårene voksede usikkerheden om, hvor den retmæssige politiske autoritet lå. Kongen havde kompromitteret sin legitimitet gennem sit krav på enevældig magt og sine katolske tilbøjeligheder, mens det stærkt reducerede parlament på ingen måde var repræsentativt for befolkningen. Da hæren nægtede at regere 'med sværdet', lå den tanke lige for, at den politiske myndighed lå 'i folket'. Hvad det konkret ville sige, var straks langt vanskeligere at afgøre. Nogle

gik så langt, at de krævede oprettelse af en demokratisk republik, mens andre var mere fleksible i forhold til styreform, når blot folket havde mulighed for indflydelse.

Med sit flertal i parlamentet søgte presbyterianerne at gennemtvinge en kirke- og samfundsorden, som svarede til det ideal, Calvin små hundrede år tidligere havde opstillet for Frankrig. Det ville under alle omstændigheder implicere en calvinistisk nationalkirke samt indførelse af kirkelig disciplin med overvågning af borgernes offentlige og private adfærd. I kraft af de uafhængige kirkelige domstole ville præstestanden få en formativ indflydelse på samfundslivet, således som de bedste reformerte teologer ønskede.

Konfronteret med denne trussel allierede de lutherske sig med de såkaldte „Levellers“, hvis program var demokratisk, men liberalt i henseende til økonomisk politik. Deres 'chefideolog' var en lærd klædehandler i London, William Walwyn. Teologisk lå han på linje med Saltmarsh og Dell, med hvem han delte beundringen for Luther og hans teologi. Politisk var han en ivrig fortaler for individets samvittighedsfrihed i forhold til tro og kirke samt for basale borgerlige rettigheder. For presbyterianerne var Walwyn naturligvis også en hovedmodstander, og det fik han at føle. Da den politiske krise spidsede til i slutningen af 1640'erne, blev han genstand for et aldeles perfidt og personligt angreb. I skriftet „Walwyn's Wiles“ blev han hængt ud som en snu og ugudelig folkeforfører, der endog havde drevet ulykkelige eksisten-

ser til selvmord. Skriftet var baseret på vidnesbyrd fra en mand, som Walwyn havde betragtet som en nær ven, og som i flere år var kommet i hans hjem. Det viste sig, at denne person var presbyteriansk agent og havde fået til opgave at vinde Walwyns fortrolighed og pleje omgang med ham, således at han kunne levere kompromitterende materiale. For presbyterianerne var bedraget ikke forargeligt, idet det blot tjente den kirkelige disciplin. For Walwyn derimod var det naturligvis et bagholdsangreb og en umådelig skuffelse, som formodentlig medvirkede til, at han efterfølgende trak sig tilbage fra den politiske scene.

### **Udblik**

For de lutherske sindede teologer og præster bød borgerkrigsårene på gunstige muligheder for at komme til orde og øve indflydelse. Da de store grupper blandt presbyterianerne fandt sammen om et politisk kompromis, voksede truslen om at få erstattet bispekirkens tyranni med presbyteriansk undertrykkelse. De lutherske styrkede derfor ikke overraskende alliancen med de demokratiske bevægelser i samtiden; kun derved kunne de gøre sig håb om at forsvare Ordets frie forkyndelse og de troendes frihed til at forme kirke og gudstjeneste. Imidlertid gik udviklingen de lutherske imod, og de presbyterianske sindede sad på den politiske magt lige indtil genindførelsen af monarkiet i 1660 og genoprettelsen af bispekirken. Herefter var de lutherske henvist til atter at føre en tilværelse i den lavkirkelige undergrund.

# SOLITUDES: Et forskningsprojekt afsluttes

*Af professor, dr.theol., ph.d. Mette Birkedal Bruun*



Den 31. marts var sidste dag på det kollektive forskningsprojekt *SOLITUDES: Withdrawal and Engagement in the long Seventeenth Century*, som siden 1.

februar 2013 har haft til huse på Afdeling for Kirkehistorie. Projektet var finansieret af Det Europæiske Forskningsråd (ERC), og forskningsholdet bestod ud over undertegnede af lektor Sven Rune Havsteen, ph.d.-studerende Kristian Mejrup, postdoc Eelco Nagelsmit og ph.d.-studerende Lars Nørgaard.

I SOLITUDES har vi undersøgt, hvordan kristne grupperinger udlevede den bibelsk funderede fordring om, at den kristne skal være *i* verden, men ikke *af* verden i 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet. Vi har studeret denne dobbelte væren med fokus på tilbagetrækning fra verden og engagement i verden. Begreberne „tilbagetrækning“ og „engagement“ er gode analyseredskaber, men de er også komplicerede i en historisk undersøgelse. For det første har de forskellig valør, idet termer, der beskriver tilbagetrækning (*Absonderung*, *retraite*

o.lign.), kan spores direkte i det historiske materiale, mens „engagement“ i den moderne betydning er en anakronisme i forhold til den periode, vi har studeret. For det andet antyder „tilbagetrækning“ og „engagement“ en modsætning. Men det materiale, vi har undersøgt, viser netop en dynamik imellem de to: sand verdensforsagelse viser sig i den rette form for tilstedeværelse i verden.

## Steder og tilgange

Hvordan er man i verden uden at være af verden? Det er et stort spørgsmål, og for at holde sammen på vores analyser har vi koncentreret os om otte steder, fire tyske lutherske og fire franske katolske: Hertug August den Yngre af Braunschweig-Lüneburgs hof i Wolfenbüttel (1644–66), det labyrintiske haveanlæg, *Irrgarten*, frekventeret af det teologisk-litterære selskab *Den pegnesiske Blomsterorden* i Nürnberg (1644–81), klosteret La Trappe under A.-J. de Rancé (1664–1700), Mlle de Guises salon i Hôtel de Guise, Paris (1666–88), Mme de Guises aktiviteter i Paris og Alençon (1675–96), de franckeske stiftelser i Halle under A.H. Francke (1695–1727), pigeskolen Maison Royale de Saint-Louis (i St Cyr) under Mme de Maintenon (1686–1719) samt komplek-

set af skoler i de franckeske stiftelser (1695–1727). Alle steder repræsenterer en enten konkret eller abstrakt afsondring fra det omgivende samfund. Nogle steder har mure mod verden, og nogle hylder en særlig verdensforsagende livsførelse, i nogle tilfælde understøtter et haveanlæg eller en arkitektonisk ramme en særlig meditativ indadvendthed. Nogle steder er offensivt isolerede (La Trappe, St Cyr), mens andre steder eksemplificerer magthaverens spændingsfyldte balance mellem (kirke)politisk engagement og tilbager trukken vendthed mod Gud (Wolfenbüttel og Alençon). Grundideen har været, at alle fem forskere arbejdede med alle otte steder. Derved har vi opnået en fælles fond af viden og en komparativ dynamik mellem undersøgelserne af de forskellige steder.

SOLITUDES er tværfagligt. Vi har arbejdet på at bringe kunst-, arkitektur-, musik- og kirkehistoriske tilgange i samtale om det historiske materiale. *Fra* den kirkehistoriske faglighed er det især indsigten i bibelreception, liturgi, dogme- og kirkehistoriske traditioner samt kirkelige institutioner, der har været i spil. *Til* den kirkehistoriske faglighed har vi især fået tilført viden om forskellige medier og materialer (musik, billeder, arkitektur, udsmykning) og deres retoriske registre. Et af de basale principper har været, at alle fem forskere skulle arbejde med alt materiale under vejledning af de respektive eksperter på holdet. Det betyder f.eks., at Nagelsmit har instrueret os andre i arkitektur- og kunsthistoriske dimensioner af tilbagerækning og engagement i forbindelse med bl.a. privatkapeller og andagtsbilleder. Men også teologifaglige specialfelter har været i fokus, og f.eks.

har Mejrup indviet resten af holdet i forbindelsen mellem eksegetiske detaljer i Franckes Timotheus-forelæsninger og hans forestilling om, at teologistuderende må uddannes i afsondring fra verden for med størst mulig kraft at kunne virke i verden. Den musikalske vinkel, som Havsteen har stået for, er blevet udfoldet i studier af f.eks. Charpentier-oratorier skrevet til Mlle og Mme de Guise, salmetekster fra de franckeske stiftelser og hofspil fra Wolfenbüttel samt ikke mindst i forbindelse med de tre koncerter, vi har holdt i Trinitatis Kirke. Til disse koncerter har Havsteen i samarbejde med organist Søren Chr. Vestergaard fundet musik skrevet i tilknytning til vores steder, hvoraf noget ikke tidligere har været opført i Danmark.

Det meste af dette tværfaglige arbejde er foregået ved vores tirsdagsmøder. Men vi har også besøgt de fleste af de otte steder dels for at gå i arkiver og på biblioteker, dels for at se på bygninger og landskaber. Stederne er jo voldsomt forandret siden 1600-tallet, og direkte slutninger kunne vi selvsagt ikke drage, men disse besøg har alligevel givet en afgørende sans for afstande og proportioner. Når man kigger på et kort, ser de fem km mellem Versailles og St Cyr ikke ud af noget, men når man skal gå dem en mørk november-eftermiddag, får begrebet om „tilbagerækning“ en mere konkret karakter.

Projektet har social slagside. Det er i forbindelse med overklassen, der er flest og mest umiddelbart tilgængelige kilder, og udgangspunktet var, at med et så bredt forskningsfelt ville vi ikke have mulighed for at konsultere arkivalier. Men efterhånden som vi kom i gang, måtte vi

alligevel i arkiverne, fordi arbejdet med tilbagetrækning og engagement rejste så mange spørgsmål, som tidligere forskning ikke har haft blik for, at det blev påtrængende at inddrage også den form for materiale. Så undervejs har vi sidet med breve, regnskaber, inventarer og testamenter i arkiver i Alençon, Halle, Paris og Wolfenbüttel, og disse granskninger har ført til nogle af projektets mest overraskende fund. Blandt de resultater, der har givet international genklang, er Nagelsmits arbejde med udvekslingen af tegninger mellem Hertug August og Johann Valentin Andreae og deres diskussion af den ideelle udformning af en medalje, der skulle sættes i produktion til Hertugens ære, samt Nørgaards fund af Mme de Maintenons hidtil upåagtede afskrifter af breve fra hendes åndelige vejleder. Disse afskrifter giver os ny viden om betydningen af afskrift i fransk fromhedskultur, men de kaster også nyt lys over det religiøse klima ved Ludvig XIVs hof.

Noget af det mest spændende ved SOLITUDES har været den måde, koblingen mellem tilbagetrækning og engagement dukker op i centrale tidligt moderne fænomener og problematikker. I vores forfølgelse af denne kobling er vi blevet ledt ind i diskussioner af politisk teori i kølvandet på Machiavelli og tidligt moderne ideer om fyrsten, der på en gang altid er synlig for alle og samtidigt er uigennemsigtig for sig selv og derfor behøver konstant, tilbagetrukket, vejledning fra Gud og sine rådgivere. Vi har arbejdet med biblioteket, som er et sted, hvor fyrsten akkumulerer al tidens viden med bistand fra internationale agenter, men samtidig er et rum, hvor han trækker

sig tilbage for at samle visdom til sin regeringsvirksomhed. Vi har arbejdet med verdensforsagende kvinders kamp for at omvende protestanter i Alençon med alt hvad dertil hører af sløjfede kirkegårde og opgravede lig, kamp på stokke og sten mellem protestanter og katolikker samt rygter om tvangsfjernelse af protestantiske børn. Vi har arbejdet med pædagogik og oplysning, med disciplinering af selvet – og af de andre, med bogkultur, material kultur, sjælesorg og lærdomshistorie.

### **Kirkehistoriske indsigter**

Vi forventede at se klare konfessionelle forskelle, men sagen var selvfølgelig mere kompliceret. Grundlæggende er det tydeligt, at driften mod „tilbagetrækning fra verden“ er stærk i både de katolske og de lutherske kulturer, vi har undersøgt. Den lutherske optagethed af livet i kald og stand sætter sit præg på den tilbagetrækning, der finder sted på vores tyske steder. Men også det franske materiale tilskynder til, at man skal trække sig tilbage dér, hvor man er. Der er dog basale forskelle. En ikke overraskende forskel er det forhold, at klosteret på den franske side bliver et grundtopos for tilbagetrækning fra verden, som alle vores aktører forholder sig til enten ved at være i kloster eller med jævne mellemrum besøge et kloster eller ved at modellere deres fromhedsliv efter et monastisk ideal. Klosteret er selvsagt ikke et ideal på de protestantiske steder, men Francke kan for eksempel godt trække på monastisk gods, samtidigt med at han lægger afstand til klostertanken. En for os mere overraskende konfessionelt bestemt forskel handler om bestemmelsen af menne-

sket som fremmed i verden – *peregrinus*-motivet. Vi havde ventet, at dette motiv stod stærkt overalt. Det viste sig imidlertid, at termen er stort set fraværende i det franske materiale, vi har arbejdet med, men ret central i det tyske. Forskellen kan måske forklares ved, at pilgrimsfærd (*peregrinatio*) i 1600-tallets franske fromhedskultur blev betragtet som en dubiøs praksis. I en luthersk sammenhæng var den slags associationer ikke påtrængende, og *peregrinus*-motivet kunne her bruges frit i betragtningen af mennesket som fremmed i verden, både i salmer som Paul Gerhards „Ich bin ein Gast auf Erden“, der blev sunget i de franckeske stiftelser i Halle, og i Den pegnesiske Blomsterordens poetiske udfoldelser om jordelivet som en vandring.

## Epilog

Det mest givende ved SOLITUDES har været det fælles arbejde med vidt forskellige materialer og problematikker og de indsigter og udfordringer, som dette fælles arbejde har givet os både som forskningsgruppe og individuelt, samt muligheden for at udveksle viden og kunnen med førende internationale eksperter i tidlig moderne fromhedskultur både her og i udlandet. Det mest tankevækkende har været at se, hvordan kirkehistoriske indsigter og faglige færdigheder kan bidrage i samspillet med andre discipliner. Som kirkehistorikere har vi en viden, som efterhånden bliver mindre selvfølgelig i det internationale forskningslandskab, men som generelt er både velkommen og efterspurgt. Det har været berigende at overveje, hvordan denne viden bedst kan bidrage til tværfaglige sammenhænge med respekt for kernefagligheden – i en dynamik mellem, om jeg så må sige, tilbagetrækning og engagement.

# Cronhammars tørrestativ gør sgudda ikke en kat fortræd

*Af forfatter, cand. theol. Søren E. Jensen*



Allerede inden sin officielle indvielse 9. juni 2017 havde Det Teologiske Fakultets pendant til rytterstatuen på torvet, Ingvar Cronhammars skulptur *Gabriel*, været gen-

stand for ikke så få kommentarer.

Således kunne lektor Carsten Pallesen så tidligt som ved Teologisk Forenings julefest i 2014 alene på basis af skitseforslaget bedømme Cronhammars værk til at være et eksempel på et *subject of townscape* i modsætning til den dystre romantiker, Caspar David Friedrich, som ifølge Joseph Koerner begik *the subject of landscape* med reference til, at Friedrichs malerier ikke bare er landskabsbilleder, men nok så meget billeder af det subjekt, som betragter landskabet, hvad der som regel munder ud i et temmelig uhyggeligt resultat.

Det fornemmer Pallesen også vil blive effekten af Cronhammars skulptur, da den „gør gårdarealet, den såkaldte „markedsplads“, til et imaginært dystert sted,

helt som Friedrich formåede“, og med til at forstærke dystreheden er de 87 popler, som omgiver skulpturen. Men kan et træ være dystert? Ja, det kan det efter Carsten Pallesens mening, da poppeltræet leder tankerne hen på en kendt Billie Holiday-sang: „Strange fruit hanging from the poplar trees“.

Så er vi ligesom i stemning, Carsten Pallesen er i hvert fald, for inspireret af Cronhammars skulptur og fakultetets nye bygning leverer han en sætning, som denne firserdigter-wanna be gerne ville have lagt pen til: „Transcendental-poesiens blomster vokser som i staniolbeklædte neonbelyste skunk-kældre i landets randområder“.

Men et er at frembringe poesi på basis af en skitse, noget andet er, når det staniolbeklædte randområde bliver ens daglighed. Den teologistuderende Kresten Buur Melchiorson anmeldte den nye bygning i Studenterkredsens blad nogen tid efter fakultetets indflytning. Han kalder bygningen „nøgtern“. Melchiorson kommer også ind på Cronhammars skulptur. Men her er det, som om den ellers stilsikre anmelder pludselig virker famlende:

„Gabriel er sandsynligvis en engel, men ligner en nedfalden satellit – og det er godt det samme“.

Hvorfor bliver Melchiorson usikker? Måske fordi Cronhammars værker – også *Gabriel* – rummer et horisontalt element, ikke i landskabsmæssig men – mere skræmmende – i tidslig forstand. Det betyder, at når vi støder på en Cronhammar-skulptur, rammes vi umiddelbart af erindring, problemet er, at vi ikke har en anelse om, hvad erindringen går ud på, eller som Per Højholt træffende har betegnet Cronhammars kunst: „Gispende genkender man det, man aldrig har set“, en udtalelse, som i øvrigt er beslægtet med Pere Ubu-guitaristen Peter Lauhgners beskrivelse af Televisions debut-LP *Marquee Moon*: „Et minde om en ting, som aldrig har været før“.

Genkendelsen af det ugenkendelige eller mindet om noget helt nyt er ikke nødvendigvis nogen rar følelse, og på Facebook får Gabriel da også en ublid kritik, for „hvad skal sådan en pikkejavert da forestille“, for nu at sige det med De Natteergale.

Svaret gives ikke i denne artikel, men det er vist en almindelig forsvarsmekanisme, at når man møder det ugenkendelige – som i Cronhammars tilfælde på en forunderlig måde altså alligevel er genkendeligt – så sprogliggør man ugenkendeligheden ved at omdøbe værket til et eller andet fra den funktionelle verden for på den måde at vinde en form for fortrolighed. Cronhammars mammutskulptur, *Elia*, i Hernings udkant er således blevet kaldt for en omvendt Webergrill, Kresten Buur Melchiorson transformerede Gabriels englenavn til en nedfalden

satellit, ligesom en ansat på Det Teologiske Fakultet mere jordnært har omdøbt Gabriel til et tørrestativ og er åbenbart blevet så beroliget af det nye navn, at den ansatte på Facebook tør fastslå at „Cronhammars tørrestativ gør sgudda ikke en kat fortræd“.

Det gør skulpturen måske heller ikke umiddelbart, størrelsen indikerer allerede en form for overbærenhed, for helt atypisk er Gabriel en lille pjevs på knap en meters penge i højden, hvor Cronhammar ellers er kendt for værker med en voldsom volumen, fordi „vi begge lider en anelse under det danske sindelags pixiebogsformat“, som en af Ingvar Cronhammars mange samarbejdspartnere, Martin Hall, engang har sagt.

Men Gabriel måler altså ikke mere end 90 cm, og alligevel har skulpturen mange typiske Cronhammar-træk; først og fremmest den allerede nævnte genkendelighed af det ukendte. Sagt helt profant ville det således ikke vække opsigt, hvis man så Gabriel nede i genbrugspladsens container med jern og stål. Man ville måske nok spekulere lidt over, hvad det var for en mærkelig konstruktion, som lå og skinnede mellem rustne cykler, tyske øldåser og bulede indkøbsvogne, men man ville ikke for alvor undre sig.

Det gør man, når stålkonstruktionen danner centrum for Det Teologiske Fakultets nye bygning, så rejser spørgsmålene sig på stedet, for eksempel hvorfor Ingvar Cronhammar ikke har lavet et sandt centrum, når han nu var i gang? Gabriel er nemlig en symmetrisk konstruktion, hvad enten vi taler om cirklen i granitfladen eller den opstillede figur, altså „tørrestativet“ eller „våbnet“, som

figuren mere foruroligende omtales i skitseforslaget. Det er klassisk Cronhammar, da han modsat mange modernister ikke er bange for symmetri, men „løser symmetriens problem ved hjælp af endnu mere symmetri“, som Peter Laugesen har sagt. Derfor burde Gabriel også placeres dér, hvor man forventer det, lige midt i granitcirklen. Det gør Gabriel ikke, den står og roder et tilsyneladende tilfældigt sted mellem centrum og periferi, og faktisk troede jeg i første omgang, at det var Ingvar Cronhammars ønske at anbringe Gabriel et vilkårligt sted på granitfladen, hvad der straks førte til en kritisk oprøring med en anklage om, at Cronhammar arbejdede med kalkuleret tilfældighed. Det lader sig efter min mening (og erfaring) ikke gøre, hvorimod tilfældigheden sagtens kan være en gave i det kunstneriske arbejde, men vel at mærke kun hvis tilfældigheden rent faktisk er tilfældig og dermed bliver „the best mistake, he could make“, som Kate Bush synger i „An Architect’s Dream“.

Problematikken kan lyde mere indviklet end nogen helligåndsdisputats, men ikke desto mindre erklærede Ingvar Cronhammar sig enig lige på stedet, for hvis Gabriel bevidst skulle anbringes tilfældigt, ville placeringen helt sikkert ende med at være forkert. Det vidste Cronhammar udmærket, og han fortæller ligefrem om tilfældet som arbejdsform i den bog, der udkom i forbindelse med Monumentområdet i Jelling, et i øvrigt ualmindeligt seværdigt mammutprojekt (selv Jellings Super-Brugs er omfattet af det), som Ingvar Cronhammar udarbejdede i 2013 i samarbejde med landskabsarkitekten Kristine Jensen. Den dominerende del af monumentområdet

er en palisade bygget af betonsøjler, som står opstillet i spredt orden, og her taler vi virkelig om spredt orden, da Kristine Jensen og Ingvar Cronhammar slog plat og krone om opstillingen, for „et tilfældighedsprincip kan du ikke konstruere dig ud af“, som Cronhammar nævner i bogen, ligesom han erkender, at arbejdet med tilfældet i første omgang ofte fører til tanken, „at det ser fuldstændigt åndsvagt ud, men efter at have kigget på det i nogle timer, går det op for en, at det simpelthen ikke kan være anderledes. Det er så velsignet forløsende, at sådan noget kan finde sted. Der er altså meningsfulde tilfældigheder tilstede derude“.

På den baggrund er det fristende at formode, at Gabriel er landet på granitpladen ved hjælp af en meningsfuld tilfældighed, men sådan forholder det sig altså ikke, da Gabriel med Cronhammars egne ord er endt med at stå „lige i skabet“. Hvorfor skabet så skal stå lige præcis dér, orkede jeg ikke at spørge ham om, lige så lidt som jeg har spurgt ham om Gabriel-navnet, for jeg kender svaret gennem talrige Cronhammar-interview gennem snart tyve år: „Ingen kommentarer!“

Tolkningen er med andre ord som så meget andet på et teologisk fakultet overladt til os selv, men måske findes svaret for i hvert fald Gabriels asymmetriske placering i et af Cronhammars andre værker, nemlig *Nådekorset*, som er titlen på det logo, som Hvalsø Kirke købte på afbud formedelst ti flasker cognac og to flasker slivovic. Ligesom mønsteret i Gabriels granitflade består også *Nådekorset* af en cirkel og et kryds og har derfor fået øgenavnet „Sigtekornet“ blandt Hvalsøs sparsomme menighed. I *Nådekorsets*

cirkel er der imidlertid et lille brud, og her er Ingvar Cronhammar undtagelsesvis kommet med en manual på, hvordan værket skal opfattes, da cirklen skal ses som en urskive og på den måde repræsentere den evige tid, hvorimod bruddet er intet mindre end tidspunktet for Kristi opstandelse.

I Gabriel er der intet brud, men stålkonstruktionens asymmetriske placering har alligevel samme effekt af sammenstødet mellem evig- og timelighed. Når vi så ydermere tænker på konstruktio-

nens materialer – en timelig stålfigur anbragt oven på den principielt evige granit – giver det pludselig mening, at værket er blevet Det Teologiske Fakultets nye skulptur.

Eller sagt anderledes: Gabriel gør måske ikke en kat fortræd, men nok en teolog, med mindre man har det drastiske sekulariseringsteologiske synspunkt, at liv, død, timelighed, opstandelse og evighed er begreber, som man kun kan have et skuldertræk til overs for.

# Det helliges dekonstruktion

*Af ph.d.-studerende, cand.theol. Tina Folke Drigsdahl*



Ph.d.-projektet med arbejdstitlen *Det helliges dekonstruktion* udspringer af et mærkeligt anstød. Anstød forstået som fornemmelsen af, at „noget“, jeg ikke ved, hvad er, kom-

mer for tæt på. Eller at jeg kommer for tæt på dette „noget“, som jeg ikke ved, hvad er. Stedet for dette anstød er den liturgiske ramme, i hvilken jeg som sognepræst virker i forbindelse med gudstjenester og kirkelige handlinger.

Når brød og vin uddeles ledsaget af ordene: *Dette er Jesu Kristi legeme – Dette er Jesu Kristi blod*, kan det ske, at altergæster rækker hånden frem som i forventning om, at brød og vin formidler enhed, umiddelbarhed og nærvær. En fristelse kan her være at sige: *Dette er IKKE Jesu Kristi legeme – Dette er IKKE Jesu Kristi blod*. Eller med en formulering af den franske filosof Jean-Luc Nancy, hvis tænkning er helt central i mit projekt: „This, this... *this* is always too much, or too little, to be *that*“. Men kan man som ritualforvalter tillade sig så meget som at tænke et *brud* mellem et andet men-

neske og det guddommelige? Forventes ritualforvalteren ikke tværtimod at være en formidlingsgarant?

Tilsvarende er det under korstegnelsen, som om korsets tegn uvilkårligt indskrives i det liturgiske rums koordinater, således at korsets vertikale akse konsoliderer metafysikkens binære poler mellem himmel og jord, sjæl og krop, tale og skrift, Ånd og bogstav, etc. Det er som om, disse poler trænger sig *ind i* de rituelle handlingers retning og dynamik, hvorved korset presses til at modsige korset. Men som liturg *skal* man jo tegne korsets tegn. En mulighed er da at se den vertikale hhv. horisontale akse som *snit*, dvs. som en måde at skære eller fremdrage en dybde-dimension; ikke mellem et *that* og et *this*, et *der* og et *her*, men mellem et *her* og et *her*. Eller at lade korstegnelsen være en *udstregning*. En slags *writing under erasure* (jf. Jacques Derrida) hvor alt, hvad der er fremdraget i den foregående liturgiske handling, tænkes udsløjet. Dette også som en form for replik til 1 Kor om „korsets dårskab“ og Luthers „„Crux, crux“, et non est crux“ i hans 93. tese.

Jean-Luc Nancy artikulerer den desorientering, jeg her antyder, ved at spørge: „...how to give sense, or more simply di-

rection [*cours*] – refraining from making sense – not to a painfully revived religion but to the „relics“ (...) that an extinguished religion leaves in its wake – such as prayer, faith, the name God itself, and a few other attestations to an irreducibility of language [*irréductibilité de langage*]“. Spørgsmålet er nu, om kristendommen som religion *er* afviklet? Eller om den lever i bedste velgående *som* religion? Og dermed (hvis man følger Nancy) som alt, hvad kristendom *ikke* er. Disse spørgsmål er væsentlige i mit projekt, men skal ikke forfølges her.

### Det hellige

Hvis man som liturg kan udføre de rituelle handlinger med en intention om *at bryde, at skære eller at udstrege*, så er det tilsvarende, som om „noget“ *i* disse handlinger *selv* bryder, *selv* udskærer, *selv* udstreger – *sig*. Det markerer dets egen grænse. Eller det bliver, hvad det ikke er, hvis dets grænse overskrides. På et tidspunkt valgte jeg at kalde dette „noget“ for *det hellige*.

Sigmund Freud, Rudolf Otto, Mircea Eliade, René Girard og Giorgio Agamben har alle beskæftiget sig med tematikken det hellige. Jeg kunne have læst deres tekster, men undlader det ud fra den betragtning, at disse tænkere hver især repræsenterer et religionspsykologisk, antropologisk eller sociologisk anliggende, der forekommer det hellige fremmed.

Så hvordan formulere et prægnant og dog åbent afsæt for en undersøgelse af „hvad“ det hellige „er“ uden på forhånd at gribe for hårdt om det eller (omvendt) lade det kunne være hvad som helst? I dette metodiske spørgsmål har jeg fulgt Martin Heideggers overvejelser vedr.

den såkaldte *formale indikation* (*die formale Anzeige*). Et givent begreb er formalt indikerende, når det „ikke betegner sit objekt fuldstændigt og udtømmende, men kun tentativt i retning af en mulig fuldbyrkelse“. Denne åbenhed i *den formale indikations* struktur har imidlertid en „forbydende karakter“, idet der markeres en grænse for begrebsdannelsens mulighed. Vi strejfer her, hvad Heidegger beskriver som fakticitetens og det begrebslige sprogs *ruinøse* tendens. Disse overvejelser gør, at projektets udgangspunkt er blevet en foreløbig, formal og minimal *bibelsk-dogmatisk* bestemmelse af det hellige.

Det bibelske udgangspunkt er 1 Mos 3,3: „... frugten på det træ, der står midt i haven, har Gud sagt, at vi ikke må spise af og ikke røre ved, for ellers skal vi dø“. Dette sted indvarsler et kodeks (eller med et udtryk af Jacques Derrida: en *taktens lov*), der dikterer omgangen med det hellige i en bibelsk sammenhæng. *At* denne *taktens lov* i skikkelse af en grænsedragning for sin del konstituerer, hvad der bibelsk bestemmes som helligt, det er ikke uvæsentligt. Og selvom de nytestamentlige tekster i vidt omfang angår netop en overskridelse af berøringens normativitet, så står der f.eks. i Joh 20,17 skrevet: „*Hold mig ikke tilbage*“. Eller jf. den tidligere oversættelse: „*Rør ikke ved mig*“ – *mê mou háptou* – *noli me tangere*, der i parentes bemærket er titlen på en af Nancys senere bøger. Hermed er også introduceret det måske vigtigste spor i mit arbejde, nemlig afdækningen af et muligt teologisk potentiale i Nancys såkaldte *haptiske* ontologi. Det hellige bestemmes på denne baggrund som *det, der ikke må røres*.

Denne bibelske bestemmelse har jeg valgt at supplere dogmatisk. Afsættet er her Regin Prenters *Spiritus Creator*, der er en undersøgelse af Luthers hellig-  
 åndsforståelse. Med Luther bestemmer Prenter Åndens helliggørende funktion (*sanctificatio*) som dette, at: „(...) i anfægtelsen, når døden og helvede omgiver mennesket, bliver det *sat til side, avson-dret og helliget Gud*“. Valget af denne formulering har naturligvis noget at gøre med fornemmelsen af det hellige som „noget“, der i den liturgiske ramme bryder, udskærer og udstreger – *sig*.

Samlet set er projektets foreløbige, formale og minimale afsæt således, at det hellige er *dét, der ikke må røres*, og *dét, der sætter til side, afsondrer og helliger*.

## Dekonstruktion

At kirkens rum og dermed liturgien lever af tilsyneladende fasttømrede metafysiske koordinater, er et uomgængeligt vilkår. Men at afdække dette vilkår er en praktisk-teologisk opgave, der er indledt allerede med den paulinske korsteologi (og måske endnu før). Et andet ord for denne afdækning er *dekonstruktion*.

Jeg har valgt at fokusere på dekonstruktionen, som den kommer til udtryk i Jacques Derridas forsøg på at blotlægge de konstitutive betingelser i metafysikkens repræsentationsunivers. Denne blotlæggelse kan ikke ske *uden for*, men må nødvendigvis ske *inde fra* og *ved* sprogets og begrebsdannelsens egne strukturer. Derridas tænkning er her påvirket af den strukturelle lingvistik, særligt som denne kommer til udtryk i Ferdinand de Saussures teori om det sproglige tegn.

I tekstsamlingen *Writing and Difference* skriver Derrida: „the paradox is that

the metaphysical reduction of the sign needed the opposition it was reducing“. For at forstå dynamikken i dette paradoksale forhold mellem bevarelse og ødelæggelse undersøger Derrida det sproglige tegns filosofihistoriske forudsætninger, hvilket fører ham til Aristoteles' forestilling om, at det talte ord (eller rettere: stemmen) som „pure auto-affection“ er så nær dets egen mening, sandhed og væren, at det falder sammen med et indre, transcendentalt ord og derfor (idealt betragtet) helt overflødiggjør et ydre ord. Modsætningen mellem indre og ydre gentages i metafysikkens kæde af binære poler, men med afsæt i den strukturelle lingvistik viser Derrida, hvorledes sprog og begrebsdannelse snarere end at være et statisk system virker i en vedvarende, dynamisk forskelssættelse (*différance*). Således forstået er den metafysiske tænkning „auto-affection“ gennemtrukket af en egen, indre forskel. Nancy viderefører det dekonstruktive forehavende, men omtolker tillige filosofiens klassiske optik til en haptik. Den berøring, der berører *sig* – den tanke, der tænker *sig* – er dermed ikke „pure“, men antages at blive til som „impure“ i og ved dens forskel fra sig selv. Når Nancys semantik er rig på haptiske udtryk, så er det således vigtigt at forstå, at anliggendet er en *tanke-krop*, en selvrefleksionens figur, hvor mening, sandhed og væren ikke entydigt kan bestemmes ift. en fornufts- og sansemæssig orden, men dog aftegner et spor og markerer en grænse i en paradoksalt dobbeltbevægelse af bevarelse og ødelæggelse, fremtræden og tilbagetrækning.

Denne *tanke-krop* kalder Nancy *corpus*. *Corpus* er at forstå som et dynamisk mønster, der i Nancys filosofi beskriver

hans subjektforståelse ud fra den bærende præmis, at „I“ is a touch“. I sit senere værk beskæftiger Nancy sig med den kristne tænknings strukturer og dette netop ud fra forestillingen om kristendommen som et subjekt: „Christianity is in itself essentially the movement of its own distension, because it represents the constituting of a subject in the process of opening and distending itself“.

### Det helliges dekonstruktion

Med Derridas påvisning af den vestlige tænknings *fonologocentrisme* fremdrages det erkendelsesparadigme, der ustandseligt bringer os i vanskeligheder, netop fordi „[t]his, this... *this* is always too much or too little, to be *that*“. Det metafysiske tegn er med andre ord ustabil. Det bæres oppe, idet det bevarer det modsætningsforhold mellem betegnet og betegner, som det samtidig søger at ødelægge. Denne ustabilitet antages at give efterskælv i hele den metafysiske tankebygning, og Derridas dekonstruktion afdækker således en *auto-dekonstruktion*, der altid allerede er virksom i metafysikken.

Projektets antagelse er nu, at de bærende strukturer i metafysikkens tænkning også gør sig gældende i den kristne trosbygning og liturgi, men at de modarbejdes bl.a. gennem den guddommelige selvåbenbaringsformel „Jeg er den, jeg er!“ (2 Mos 3,14). *Guds navn* destabiliserer repræsentationens koordinater og åbner derved et *spil*, der ikke restløst kan ophæves som „mening“. Denne antagelse afspejles i projektets arbejdstitel: *Det hel-*

*liges dekonstruktion*. Titlen rummer en dobbelt genitiv, der aftegner det hellige i en kiastisk to-foldig struktur, hvor det som auto-dekonstruktion er virksomt i bl.a. den liturgiske begivenhed. Dels som dekonstruktionens passive objekt (*det, der ikke må røres*), dels som dekonstruktionens aktive subjekt (*det, der sætter til side, afsondrer, helliger*). Jeg forestiller mig, at denne dobbeltbevægelse ikke går restløst op, men derimod rummer et element af, hvad Derrida benævner som „a mortal expenditure“. Liturgien kan således anskues som et *spil*, der spilles uden tanke på vinding eller tilegnelse. Men som dog *qua* spillets struktur har en uomgængelig, material karakter.

Nancy formulerer en tese om kristendommens auto-dekonstruktion og bestemmer i den forbindelse det hellige som det *distinkte*. Det *distinkte* er at sammenligne med den haptiske refleksionsfigur, der som en *formal indikation* er ledetråd for projektet. På denne baggrund skal det dekonstruktive potentiale i den guddommelige selvåbenbaringsformel udforskes i tilknytning til den tyske teolog Günter Baders strukturelle analyse af *Guds navn*. Herfra skal det overvejes, om *Fadervors* første bøn „Helliget vorde dit navn“ kan ses som en dekonstruerende bøn, hvori *Guds navn* på én og samme tid udsiges og forties, bevares og ødelægges, stadfæster og unddrager sig som helligt.

Projektet *Det helliges dekonstruktion* vil således udfolde sig i tre faser med en hhv. filosofisk, teologisk og liturgisk profil.

# Når sorgen er indtruffet

## Sorg og erindring ud fra en metonymisk læsning af Catherine Malabous plasticitetsbegreb

*Af ph.d.-studerende, cand.theol. Laila Bomose Henriksen*



Sorg og tab er en naturlig del af livet, alligevel kan tabet af ens nære medføre store ændringer, og livet opleves som unaturligt. På den ene side fortsætter en del af livet, bus-

serne kører stadig til sædvanlig tid, som intet var hændt. Og på den anden side kan man selv have ændret sig med tabet af den anden, så verden er blevet ny.

Hvordan man lever i og med denne forandring synes at være det spørgsmål, der rejses både i de individuelle sjælesorgssamtaler og i sorggrupperne, og som går igen i den omfattende mængde af bøger om sorg, som er udkommet de seneste år.

### Når sproget går i stykker

Med afsæt i dette spørgsmål undersøger jeg i mit ph.d.-projekt, om der eksisterer et sprog – et sted – der kan rumme denne ambivalens, som jeg indledte med at skitsere, og som kan gøre sorgen så kompliceret. Man kan forenkle det til føl-

gende, korte spørgsmål: hvad er det, der kvalificerer det *at bære sorgen* og det *at finde sin nye form* som efterladt? Begge formuleringer bliver anvendt, når mennesker i sorg omtaler den situation, som de befinder sig i.

Det sprog, som her eftersøges, er ikke en syntese af sorgpsykologi eller sjælesorgsteorier i form af en nærmere defineret terminologi, men derimod skal sproget forstås bredere som en kommunikativ dialogisk dimension. Det er dette aspekt ved sproget, jeg ønsker at undersøge i mit projekt.

Jeg fokuserer nærmere bestemt på, om der i et arbejde med sorgen, traumet og erindringen gemmer sig en anden dynamik, en anden bevægelse, som ikke er en fastlagt struktur, men som har karakter af åbenhed. Sproget er gået i stykker ved sorgen, og ordene dækker og rækker ikke længere som før tabet. Men kunne man pege på et andet aspekt i sproget, som arbejder med og i åbenhed så vel som brud? Åbenhed og brud gør, at ligheder og analogier i talen viger til fordel for et sprogligt – metonymisk – udtryk. Metonymi er i sin grundbetydning en stilistisk

figur, som erstatter et udtryk med et andet fra samme betydningsområde, f.eks. når politikerne på Christiansborg omtales som 'Christiansborg' eller endnu kortere som 'Borgen'.

Metonymien virker umiddelbart for-tættet, og som om der ikke tales ud, men derimod holdes igen. Tænkes metonymi-en i et bredere aspekt som forskydninger og strejfninger, kunne det metonymiske aspekt pege på en mulighed for at tale i sorgen. Et aspekt, som på ingen måde er teologien fremmed.

### **Plasticitet og *différance***

Projektet tager i udformning så vel som i inspiration afsæt i Catherine Malabous begreb om plasticitet (Malabou er profes-sor i filosofi ved Kingston University). Begrebet finder hun hos G.W.F. Hegel, hvor det optræder perifert i forordet til Fænomenologien, men Malabou sætter det centralt for sin egen dynamiske Hegel-læsning, som er omdrejningspunktet for hendes doktordisputats „The Future of Hegel“, som hun skrev under vejled-ning af Jacques Derrida.

Malabous projekt kommer derfor også til at være en kritisk videreudvikling af dekonstruktionen, hvor hun forstår Der-ridas begreb om *différance* som en række af forskelle, som kan forskyde sig i det uendelige. I stedet ønsker Malabou med sit begreb om plasticitet at tale om for-andring og variation. Dynamikken i pla-sticiteten er derfor på en gang stabil og fragil, på en gang solid og til at bryde op. Det er denne smidighed, flerstrengethed og sårbarhed, som jeg finder interessant og brugbar at arbejde med i en sorgfor-ståelse.

### **Plasticitet og subjekt**

I min afhandling er begrebet plasti-ci-tet en metodisk og tematisk ledetråd i undersøgelsen af sorg og erindring i tid og sprog. Sproget ledes af plasticitetsfi-guren, som den udformes hos Malabou, men subjektets arbejdsproces og dermed dannelse af sprog i sorgarbejdet er også en del af denne plasticitetsfigur.

En måde at forklare plasticitet på er at henvise til leret på pottemagerens dreje-skive. Det kan formes, forandres, gå til grunde og opstå på ny. Forandringen lig-ger i stoffet, det hører med til begrebet. Plasticitet angår derfor muligheder, men samtidig er plasticiteten også definitiv, det er således ikke muligt at vende tilbage til lerets tidligere forme på drejeskiven. Livet er på den måde som floden, hvor vandet passerer, det foregår hele tiden og med større og mindre forstyrrelser. Men indimellem foretager livet nogle radikale ændringer, som sætter livet fuldstændig på ny. Vi siger, vi aldrig havde troet, det ville ende som dette, og vi må sande, at det aldrig kan blive som før. Det er denne radikale og omkalfatrende ændring, som Malabou er optaget af – og som er afsæt-tet for hendes traumbegreb.

### **Ét rum**

Ligesom leret på drejeskiven danner sig selv på ny, på samme måde refererer Ma-labous plasticitetsbegreb heller ikke til en verden udenfor. Plasticitet arbejder i et rum, som er uden et centrum eller flere centre. På samme måde er traumet hel-ler ikke noget, som kommer udefra eller som kommer efter sig selv (jf. S. Freuds tale om *Nachträglichkeit*). Traumet er den form, som nu udgør den nye væren, dvs. formen *er* væren. Deraf også navnet

på en essaysamling af Malabou: *The Ontology of the Accident*. På samme måde forholder det sig med subjektet, for hvem traumet indfinder sig, her findes der heller ikke en original, som den traumatiserede kan vende tilbage til. Ulykken *er* sket, og det er en erindring *i* tiden, som gør, at tiden har ændret sig.

### Tidens fylde

Denne tidsforestilling er central for Malabous Hegel-reception og i forlængelse heraf forståelsen af inkarnationen. For i det øjeblik, Gud inkarnerer sig, åbenbarer han en ny modalitet af tilblivelse, hvori han samtidig også selv bliver til. Bevægelsen går fra form til form. Det betyder helt konkret, at åndens dialektik vægter opståen og forsvinden med samme vægt. Pointen er, at der i denne vægtning ligger en mulighed for forandring.

Her ligger i min fortolkning af Malabous Hegel-læsning det potentiale, der kan opdyrkes teologisk: At tidens vendepunkt også er dens fylde, kommer til udtryk i opstandelsesberetningen, som netop forkyndes i begyndelsen af sorgen, ved begravelsen: Han er opstået, han er ikke her, se, der er stedet, hvor de lagde ham. Men gå hen og sig til hans disciple og til Peter, at han går i forvejen til Galilæa. Der skal I se ham, nu har jeg sagt jer det (Mk 16, 6-7).

Malabous plasticitetsbegreb angår derfor det centrale i forkyndelsen og dermed også i kirkens sorgarbejde.

### Sprogets midte

Som nævnt arbejder afhandlingen også med ønsket om at se nærmere på begrebet „at bære sorgen sammen“ – ud fra en forståelse af sproget som kommunikativ

dialogisk dimension. Her er det oplagt at se nærmere på sorggrupperne i folkekirken, hvor grundtanken er, at man deler sin sorg med andre i lignende situation. I ph.d.-projektet sammenlignes sorggrupperne med H.-G. Gadammers forståelse af sprogets midte (med henvisning til antikens agora), hvor man i sorggrupperne udlægger og genudlægger det at have mistet. Gadamer taler i forlængelse af Hegel om sprogets spekulative midte, hvorom det gælder: „Es ist da etwas in die Mitte niedergelegt“. Denne sætning fungerer, som jeg ønsker at vise, på en gang som overskrift og forklaring på sorggrupperne arbejde. Det temporale „da“ viser, at udlægningen af sorgen sker kontinuerligt, og pronominet „etwas“ indikerer, at der netop ikke er tale om at sige alt, men noget. Der er på den måde et spil mellem tilegnelse og unddragelse, og hvor det gælder, at sidste ord aldrig er sagt.

Det understreger det faktum, at det ikke er muligt at sige alt om sorgen, ligesom man heller ikke kan bære andres sorg. Men via den sproglige midte i fællesskabet udlægges sorgen, og der skabes et fælles ståsted, hvor sorgen bæres, og hvor et nyt afsæt dannes.

### Metonymisk plasticitet

Jeg ønsker at videretænke Malabous plasticitetsbegreb ud fra en forståelse af sprogets metonymiske fremtrædelsesform, når sorgen *er* indtruffet, når livet har ændret sig på radikal vis. Dette sker som et udtryk for mulighedsens plasticitet og udgør i sig selv en plastisk læseretning.

Det er imidlertid ikke muligt at videreføre Malabous traumbegreb i et sorgbegreb uden videre. Men hendes interesse i

at beskrive livet, som det ser ud, når det værste er sket, er interessant at arbejde med i sammenhæng med sorg. Med Malabous formbegreb efterlades vi aldrig uden form, vi er på den måde altid noget, selv om alt er blevet nyt.

I det mest radikale og indgribende traume ophæver formen umiddelbart sig selv, men i den ophævelse og undtagelse ligger også den nye begyndelse og tilegnelsesmulighed. Det metonymiske er netop kendetegnet ved at omskrive, forkorte, forskyde, men aldrig i samlende analogidannelser, som det sker i metaforen. Det metonymiske er derimod kendetegnet ved en nærhed, som er næsten lige ved og samtidig ikke, og dermed også en åbenhed.

Det metonymiske udfoldes i en læsning af S. Freud, R. Jakobson, J. Derrida og G. Bader, som trods deres forskellige

afsæt i psykoanalyse, lingvistik, filosofi og teologi alle arbejder med forskydninger og forskelle. Min udfoldelse af metonymien udgør på denne måde en plastisk læsning i forlængelse af Malabous begreb om plasticitet.

Ønsket med afhandlingen er at etablere en ny forståelse af og et sprog for sorg ud fra Malabous plasticitetsbegreb herunder Malabous arbejde med traumet som en ny og radikal anden form. Denne forståelse af sorg er sprogligt funderet i en på én og samme tid åbnende og forskydende dimension, som etableres med den plastiske – metonymiske omformning. På den baggrund udvikler projektet en operativ metode til beskrivelse af sorgen, som også kan komme det folkekirkelige sorgarbejde – individuelt som fælles – til gode.

# Et sprog om sproget: Visioner for græskundervisningen

*Af studieadjunkt, cand.mag. Mette Christiansen*



Det glæder mig, at Det Teologiske Fakultet har valgt nok engang at ansætte en klassisk filolog til at undervise i propædeutisk græsk. Selvfølgelig er jeg elev af Carsten Weber-Nielsen,

og det er med stor ydmyghed, at jeg påtager mig opgaven efter ham.

I det følgende vil jeg knytte et par ord til min person og mine visioner for græskundervisningen ved Det Teologiske Fakultet.

## **KUA – en kærlighedshistorie**

Som ny-indskrevet studerende på klassisk filologi, der dengang lå omtrent, hvor Det Teologiske Fakultets nye bygninger nu hviler, fandt jeg kærligheden. De græske bogstavers kurver og krummelurer, sproglommerne og litteraturens prægnans tændte en ild i mig, som stadig brænder med lige kraftig flamme. Det, der skulle ende med at blive mit speciale, kom dog ad omveje. Jeg havde allerede tidligt i min uddannelse en stor interesse

for de store græske helligdomme, den kult og religiøse praksis, de repræsenterede, men da jeg fik besvaret mit bachelorprojekts problemformulering, hvorfor atleter antikken igennem deltog i de fire store sportsstævner, der blev afholdt i helligdommene, førte alle veje til den antikke sport. Heri var den ganske græske kultur repræsenteret: den rummede religion og kult, åndsliv, politik, identitet m.m. Sidenhen blev jeg, under vejledning af lektor, ph.d. Thomas Heine Nielsen, kandidat med speciale i Zeushelligdommen i Olympia og dens rolle i Hellenistisk tid.

Som studerende underviste jeg flere år som demonstrator i både græsk og latin, indtil jeg blev betroet mit første hold i propædeutisk græsk i 2012 ved SAXO-Instituttet. Herpå fulgte flere hold, indtil jeg i 2016 tog en smuttur til indre by, hvor jeg i et vikariat virkede som undervisningsassistent ved Det Teologiske Fakultet. Til min store glæde blev jeg fastansat som studieadjunkt i græsk i januar 2017 og flyttede ind i Det Teologiske Fakultets nye bygninger på det hedengangne KUA. Nu kalder vi det Søndre Campus.

## Et sprog om sproget

De teologistuderende undervises i den græske dialekt koiné (gr. κοινή, *fælles*), som det Ny Testamente og hellenistiske tekster er forfattet på.

Den fællesgræske dialekt begyndte at tage sin form i takt med Alexander den Stores erobringer frem mod sin død i 323 f.Kr. I takt med imperiets udvidelse tog Alexanders soldater og guvernører det græske sprog med sig og indførte græsk som det administrative sprog, der udviklede sig til et egentligt *lingua franca*.

Som sproget blev brugt af mange forskellige tunger, faldt mange uregelmæssige verbalkonjugationer og nominaldeklinationer ud; sproget normaliseredes. Koiné nedbrød regionale og dialektale sprogbarrierer og samlede elementer fra primært attisk og ionisk til én dialekt, der i sin mere enkle form tillod udbytterig kommunikation.

Omend sproget blev normaliseret, udgør koiné stadig en stor udfordring for de studerende, og som følge af at græsk er placeret som den teologiske uddannelses første sprogfag, præsenteres undervisningen i propædeutisk græsk for en didaktisk mindst ligeså stor udfordring: Fra at det tidligere var latin, der hilste de nye studerende velkomne som det første sprogfag, er det nu græsk, der foruden at præsentere et helt nyt alfabet også skal give de studerende det nødvendige grammatiske fundament, hvorpå græsk skal bygges – senere latin og hebraisk. Vores studerende møder op med hver deres sproglige forudsætning, med hver deres „grammatiske dialekt.“ Nogle har en solid grammatisk forståelse, mens andre næsten ingen har. Der må derfor som det første

etableres et sprog om sproget. En fælles referenceramme, et grammatisk koiné, der udgør grundlag for undervisers formidling og dermed den studerendes læring. For det giver sig selv, at det er svært at identificere en sætnings verballed, hvis man ikke ved, hvad ’verballed’ betegner – endsige hvad en sætning er for en størrelse.

## Visioner for græskundervisningen

På Købmagergade kom rygtet om min syntaktiske analysemodel hurtigt min person i forkøbet og blev af nogle (måske endda mange) modtaget med skepsis. For hvordan kan man forkaste noget så fundamentalt som det gode gamle „kryds-og-bolle-system“?

Jeg repræsenterer en nyere tradition inden for den grammatiske forståelse af oldgræsk og latin. Jeg er uddannet i valensgrammatikken, hvor verbet står i centrum og ikke som tidligere neksus. Denne analysemodel træner de studerende i at forholde sig til verbet som sætningens konstituerende led, og hvilke syntaktiske led et givent verbum kræver for at danne en grammatisk sætning. For eksempel kan det danske „jeg bor“ ikke danne en grammatisk sætning uden et stedsadverbiale, eksempelvis „på Amager“. Analysemodellen skærper med andre ord den studerendes intuitive sprogforståelse og tillader en mere detaljeret analyse end den traditionelle kryds-og-bolle-model.

Endvidere tilslutter jeg mig Chr. Gorm Tortzens nytænkning af det græske verbalsystem. I 1994 ændrede han radikalt på vores forståelse af verbalsystemet i *ΒΑΣΙΣ, Græsk grammatik for begyndere*. Her afklædte Tortzen det græske sprog

den latinske spændetrøje, det tidligere har været tvunget ned i. Det gjorde han blandt andet ved at anskue det hierarkisk: verbernes modus er underordnet aspekt, og tempus er underordnet modus. Mest radikalt er anskuelsen af tempus som underordnet modus: Præsens og præteritum optræder således kun i modus indikativ, mens de øvrige modi udelukkende bøjes i aspekt og diatese. Derfor kalder han det tidligere præsens konjunktiv for imperfektiv konjunktiv.

### Relevans

Propædeutisk græsk bliver ofte *en passant* nævnt som „blot et redskabsfag“ – noget der godt kan give et stik i en klassisk filologs hjerte. Betegnelsen har det desværre også med ofte at understøtte enkelte studerendes oplevelse af græsk som et „nødvendigt onde“, der får sin ende ved eksamen. Fjerner vi det modificerende adverbium ’blot’, er udsagnet dog sandt. I fagets studieordning står der, at faget „sætter den studerende i stand til at arbejde med nytestamentlige og andre fagrelaterede tekster på græsk.“ Det ligger mig derfor meget på sinde at fremhæve studieordningens paragraf, der i sagens natur peger fremad mod den studerendes videre uddannelse. Græsk er ikke et værktøj, man erhverver sig med henblik på blot at bestå eksamen, for så at lægge det i værktøjskassen og aldrig bruge det igen. Nej, det er et vigtigt værktøj, der, hvis det bestandig hvæsses, gør den studerende i stand til at arbejde på et højere analytisk plan på NT-fagene. Faget er en forudsætning for, at den studerende kan påbegynde sin bacheloruddannelse, og det skal naturligvis formidles klart til den studerende, men en henvisning til en

paragraf i studieordningen gør det ikke alene. Centralt må stå, at de studerende *oplever*, at faget er relevant for dem.

I min undervisning er fokus frem for „færdigbagte remser“ til eksamensbordet derfor at etablere en grammatisk forståelse og sproglig refleksion hos den studerende ved, foruden den egentlige grammatiske gennemgang og tekstlæsning, at implementere diskussion af stilistik og semantik samt på Græsk 2 at introducere oversættelsesanalyse. Denne disciplin, der primært er en del af de tre afløsningsopgaver på kurset, lader de studerende arbejde med og reflektere over oversættelsesteknikker af græske idiomer, grammatiske strukturer og enkeltord. Det indgående analytiske arbejde med kilde-sprogets stilistiske og semantiske udtryk styrker den generelle sproglige forståelse og lader den studerende erfare, at oversættelse i høj grad hviler på fortolkning.

Endelig må fagets pensum naturligvis være relevant for de studerende. Jeg foretrækker at sammensætte et pensum, hvis tekster dels præsenterer de studerende for flere genrer og forfattere, og dels berører samme tematik, historik og vokabular. Det tillader semantisk diskussion, der ofte har den fordel, at flere studerende deltager aktivt.

### Kontinuitet

I forlængelse af ovenstående er det også min målsætning at sikre en kontinuitet mellem propædeutisk græsk og NT-fagene og dermed understrege, at faget er en integreret og relevant del af uddannelsen. En sådan kontinuitet skal selvfølgelig opleves af den studerende, men den starter med et nært samarbejde mellem mig selv og underviserne i NT-fagene, der jo om

nogen har øje for, hvad de studerende kan og ikke kan, når de møder dem på tredje semester. Til min store glæde har vi allerede etableret et frugtbart samarbejde. Dette må vi naturligvis videreudvikle og dyrke, således at vi sammen kan skabe en udbytterig forbindelse mellem fagenes ideer, metoder og undervisning i praksis – der hvor det giver mening.

### **Engagement**

Det første år på universitetet er for mange studerende overvældende. De skal finde sig til rette socialt og samtidig overkomme skiftet fra gymnasiet, fuldtidsarbejde eller andet. Vores studerende repræsenterer et vidt spænd, hvad baggrund, men også hvad alder angår. Med seks ugentlige undervisningstimer hviler der et stort ansvar på mine skuldre

for at sikre dem en god og inspirerende start på studiet og sørge for en tillidsfuld og konstruktiv holddynamik. Jeg sætter en ære i at „kende“ mine studerende og afkoder ganske hurtigt den enkeltes læringstype. Herved sikrer jeg en dynamisk differentieret holdundervisning, der tager udgangspunkt i den enkelte ved konfrontation, men samtidig er vedkommende for holdet som et hele.

Det er vigtigt for mig, at jeg gennem min egen passion for græsk, for undervisning og formidling kan inspirere de studerende til fortsat at dyrke det græske sprog og høste dets frugter.

Jeg har ofte med lettere sukken, fået at vide af mine studerende, at jeg har høje forventninger til dem, men hvad ville en underviser være uden ambitioner for sine studerende?

## Kalender for Det Teologiske Fakultet

Særlige arrangementer og åbne møder ved Fakultetet annonceres under arrangementer på [www.teol.ku.dk](http://www.teol.ku.dk), i Universitetsavisen, på facebook og så vidt muligt i Præsteforeningens Blad samt eventuelt i dagspressen.

Ved redaktionens afslutning er der planlagt følgende arrangementer på Fakultetet for efterårssemesteret 2017. Ændringer i programmet kan forekomme. Yderligere oplysninger om de enkelte arrangementer kan ses på [www.teol.ku.dk](http://www.teol.ku.dk).

Kalender for **Teologisk Forening** se s. 49

Kalender for **Søren Kierkegaard selskabet** se s. 50

### **Fredag den 1. september 2017 kl. 13.00**

„Mislæste Luther virkelig Paulus? Arvesynd og filosofi i tidlig jødisk eksegese“. Semesteråbningsforelæsning ved lektor, ph.d. Gitte Buch-Hansen.

Sted: Aud. 9A-0-01, Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Det Teologiske Fakultet

### **Fredag den 15. september 2017 kl. 13.15-15.00**

„*The Sonic Persona*“. Åben forelæsning ved professor Holger Schulze, Københavns Universitet.

Sted: Aud. 9A-0-01, Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

### **Fredag den 29. september 2017 kl. 10.00-17.00**

„De moderne ortodokse kirker - mellem kommunistisk fortid og en usikker fremtid“. Åben forelæsning og seminar om de moderne ortodokse kirker.

Sted: Aud. 9A-0-01, Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie

### **Fredag den 29. september 2017 kl. 13.15-15.00**

„Det gamle, det bibelske og det ikke-jødiske Israel“. GT-seminar ved lektor emerita Ingrid Hjelm.

Sted: Lok. 8B-0-54, Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

### **Torsdag den 5. oktober 2017 kl. 13.00-17.00**

Reformationen og universitetet. Festarrangement på Københavns Universitet i anledning af 500-året for reformationen.

Sted: Festsalen, Københavns Universitet, Frue Plads 4, 1171 København

Arr.: Det Teologiske Fakultet

Tilmelding ønskes inden den 21. september 2017 på adressen [pic@teol.ku.dk](mailto:pic@teol.ku.dk)

### **Fredag den 20. oktober 2017 kl. 10.15-12.00**

„Hermeneutics and Negativity“. Fagligt seminar i anledning af bogudgivelse.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

**Fredag den 20. oktober 2017 kl. 13.15-17.30**

„*Phenomenology of Listening (no.1): Theology*“. Forskningsseminar. Se mere på [www.teol.ku.dk](http://www.teol.ku.dk)

Sted: Aud. 9A-0-01, Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

**Fredag den 27. oktober 2017 kl. 13.15-15.00**

„Findes det enklitiske mem i Det Gamle Testamente?“. GT-seminar ved ph.d.-studerende Peter Brylov Christensen.

Sted: Lok. 8B-0-54, Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

**Fredag den 10. november 2017 kl. 13.15**

Tiltrædelsesforelæsning ved professor, dr.theol. Mette Birkedal Bruun.

Sted: Aud. 9A-0-01, Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Det Teologiske Fakultet

**Fredag den 10. november 2017 kl. 13.15-15.00**

„Listening, Writing and the Founding of the Law: Notes on *Exodus* 32.19-20“. Åben forelæsning ved professor Andrew Benjamin, Melbourne University, Australien.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Ph.d.-skolen og Afdeling for Systematisk Teologi

**Mandag den 20. november 2017 kl. 16.00-18.00**

„Current Issues in Medical Ethics“. Seminar ved Professor Michael Boylan, Marymount University, USA.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Ph.d.-skolen og Afdeling for Systematisk Teologi

**Tirsdag den 21. november 2017 kl. 13.15-15.00**

„Natural Human Rights“. Åben forelæsning ved Professor Michael Boylan, Marymount University, USA.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Ph.d.-skolen og Afdeling for Systematisk Teologi

**Fredag den 24. november 2017 kl. 13.15-15.00**

„Hvem forestiller busten? Professor Johannes Jacobsen og GT-eksegese i begyndelsen af det 20. årh. Fælles læsning af „Den gammeltestamentlige Theologi som teologisk Disciplin“ (1912) under ledelse af professor Jesper Høgenhaven og postdoc Frederik Poulsen.

Sted: Lok. 8B-0-54, Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

**Fredag den 1. december 2017 kl. 13.15-16.30**

Revolutionen, der blev til en 500-årig bevægelse: En paneldebat om reformationens veje og vildveje.

Sted.: Aud. 9A-0-01, Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

# **Teologisk Forening**

*Program for efterår 2017*

**Semesterstartsforedrag tirsdag den 19. september 2017 kl. 19.30**

*Professor mso, ph.d. Thomas Hoffmann og sognepræst,  
cand.theol. Johan Hermann Rump*

Koranens Forhold til Jødedom og Kristendom

**Tirsdag den 10. oktober 2017 kl. 19.30**

*Professor mso, ph.d. Anna Vind og professor, dr.phil. Frederik Stjernfelt*  
Myter om Luther

**Tirsdag den 31. oktober 2017 kl. 19.30**

*Ph.d.-studerende Martin Ravn*

O große Not! Gott selbst ist tot – Prenter og Jüngel om Guds død

**Tirsdag den 21. november 2017 kl. 19.30**

*Valgmenighedspræst, dr.theol. Niels Grønkjær*  
Det nye menneske

**Tirsdag den 5. december 2017 kl. 19.30**

*Professor, ph.d. Heike Omerzu*

Korset der går og taler: Om Petersevangeliets kristologi

**Fredag den 15 december 2017 kl. 18.30**

Teologisk Forenings Julefest

Moderne finder sted i lokale 9A.0.01, Det Teologiske Fakultet,  
Karen Blixens Plads 16

Entré kr. 25 per enkeltforedrag. Medlemskab kr. 50 per semester for studenter  
og pensionister, kr. 75 for øvrige

## **Søren Kierkegaard Selskabet**

*Program for efteråret 2017*

**Torsdag den 28. september 2017 kl. 19.30**

*Kresten Lundsgaard-Leth, adjunkt i anvendt filosofi, ph.d.*

Anerkendelse, selv-ankendelse og Gud

**Torsdag den 25. oktober 2017 kl. 19.30**

*Kristine K. Ravn, sognepræst, cand.theol.*

Kan man bygge kirke på Kierkegaard?

**Torsdag, den 30. november 2017 kl. 19.30**

*Claudia Welz, prof. mso, Dr.*

At lytte til den indre stemme:

Kierkegaard, Luther og Hannah Arendt

**Torsdag den 26. januar 2018 kl. 19.30**

*Dorothea Glöckner, sognepræst, ph.d.*

Der var engang en lilje...

Kierkegaard som fortolker og digter af lignelser

Alle foredrag finder sted på Københavns Universitet Amager, Søndre Campus,  
Karen Blixens Plads 16 eller Njalsgade 76, lokale 8 B.1.14.

## Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

50 Therese Bering Solten, *Troens øjeblik. En tematisk, hermeneutisk og genreorienteret studie i N.F.S. Grundtvigs salmer*. Ph.d.-afhandling. 2014. 323 sider.

51 Frederik Poulsen, *God, His Servant, and the Nations in Isaiah 42:1-9. Biblical Theological Reflections after Brevard Childs and Hans Hübner*. Ph.d.-afhandling 2014. 276 sider.

52 Lauge Olaf Nielsen, *Jean Calvins forsvar for religiøs intolerance i dansk oversættelse*. 2014.

53 Flemming Kofod-Svendsen, *Niels Ove Rasmussen Vigilius' teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionskundskab, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste halvdel af det 20. århundrede*. Ph.d.-afhandling. 2014. 466 sider.

54 Stine Zink Kaasgaard, *Neither Head Nor Tail. A Play in Four Acts Between the Pseudonymous Plurality in Kierkegaard and a Wittgensteinian Change of Aspect*. Ph.d.-afhandling 2014. 245 sider.

55 John Strange, *Jerusalem. Judaism Christianity Islam*. 2014. 129 sider. Findes kun som e-bog. Tilgængelig på fakultetets hjemmeside.

56 Steen Marquard Rasmussen, *Den relevante folkekirke – et sociologisk grundlag for målsætningsarbejde, aktivitetsstatistik og brugerundersøgelser*. Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet. 2014. 299 sider.

57 Marie Vejrup Nielsen og Hans Raun Iversen (red.), *Tal om kirken. Undersøgelser af Folkekirkens aktivitets- og deltagerstatistik*. 2014. 221 sider.

58 Martin Friis, *Josephus' Antiquities 1-11 and Greco-Roman Historiography*. Ph.d.-afhandling 2015. 229 sider

59 Karen Marie Leth-Nielsen og Astrid Krabbe Trolle, *Dåb eller ej? Rapport om småbørnsforældres til- og fravalg af dåb*. Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet. 2015. 108 sider.

60 Gitte Buch-Hansen og Frederik Poulsen (red.), *Bibelen i gudstjenesten*. Center for Studiet af Bibelens Brug, Københavns Universitet. 2015. 200 sider.

61 Mogens Müller, *Fem nye bidrag til fortolkningens historie*. Afdeling for Bibelsk Eksegese 2016. 146 sider.

62 Kristoffer Garne & Lars Nørgaard (red.), *(Gen)klange. Essays om kunst og kristendom tilegnet Nils Holger Petersen på 70-årsdagen*. 2016. 232 sider.

63 Kristoffer Garne, *Romantik og kristendom. Belyst gennem Grundtvigs andet møde med Steffens*. Bearbejdet prisopgave 2016. 232 sider.

64 Kristian Mejrup, *Grand Prospects of Halle Pietism. The Acrobat, the Project-maker and the Shepherd*. Ph.d.-afhandling 2016. 211 sider.

65 Henrik Laugesen, *The Ambiguity of Foreign Military Assistance*. Ph.d.-afhandling 2016. 223 sider.

66 Anne Katrine de Hemmer Gudme, Søren Holst, Jesper Høgenhaven og Frederik Poulsen, *Fire indgange til gammeltestamentlig teologi*. 2016. 132 sider.

67 Nete Helene Enggaard, *Højmesse og dåb. En sammenlignende undersøgelse af gudstjenestedeltagernes oplevelse af traditionel og nyere liturgisk praksis ved højmesse og dåb i Helsingør stift*. 2016. 119 sider.

68 Rasmus Markussen, Tine Reeh og Ida Willert (red.), *Dansk kirke og kultur i mellemkrigstiden*. Oplæg fra et kirkehistorisk seminar 11. november 2015. 2016. 138 sider.

69 Christian Hjortkjær, *Utilstrækkeligt enestående. En kierkegaardsk diagnose af diagnosesamfundet*. Ph.d.-afhandling 2016. 252 sider.

70 Lars Cyril Nørgaard, *Engaged Withdrawal. Sources of Soul-Formation. Paul Godet Des Marais' Spiritual Direction of Madame De Maintenon*. Ph.d.-afhandling 2017. 236 sider.

71 Carsten Selch Jensen, *Med ord og ikke med slag. Teologi og historieskrivning i Henrik af Letlands krønike (ca. 1227)*. Doktordisputats 2017. 476 sider.

72 Cathrine Bjørnholt Michaelsen, *Remains of a Self. Solitudes and Responsibilities*. Ph.d.-afhandling 2017. 300 sider.

73 Mette Birkedal Bruun, *The Unfamiliar Familiar. Armand-Jean de Rancé (1626-1700) between Withdrawal and Engagement*. Doktordisputats 2017. 826 sider.

Bøger, der ikke er udsolgt, kan købes hos Academic Books, Søndre Campus.

Adskillige af bindene er desuden tilgængelige som e-bøger og kan hentes gratis på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer>.

# *Det Teologiske Fakultet*

Københavns Universitet  
Karen Blixens Plads 16  
DK-2300 København S

---

MAGASINPOST  
STANDARD

---

**B**



**POST**

**PP**

DANMARK

---

Returneres ved varig adresseændring

DET TEOLOGISKE FAKULTET  
KØBENHAVNS UNIVERSITET  
KAREN BLIXENS PLADS 16  
DK-2300 KØBENHAVN S

WWW.TEOL.KU.DK